

K I N C S E S T Á R

550 214

II. RÁKÓCZI FERENC

1676—1735

ÍRTA
MARKÓ ÁRPÁD
alezredes
a Magy. Tud. Akadémia tagja

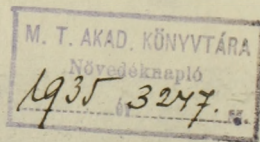
BUDAPEST, 1935

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

MTA
KIK

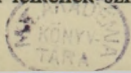
113360

II. RÁKÓCZI FERENC

Mi a magyarázata annak, hogy ezeréves magyar történetünk sok dicsőséges alakja közül a magyar nemzet kegyeletében, rajongó megemlékezésében messze kimagaslik II. Rákóczi Ferenc nagysága? Életről, működéséről, felkelésének történetéről megjelent munkák könyvtárt töltenek meg. Személyét legendás történetek veszik körül, emlékének hatása évszázadok múlva sem halványodik el s halálának 200 éves fordulóján alakja talán még fényesebben, még tisztábban áll lelki szemeink előtt, mint a világháborút megelőző korok egyoldalú történetírásának megvilágításában.

A magyar ember ma is Rákócziban látja szabadságharcos ideáljának megtestesülését, mert az ő jellemében, az ő működésében, lelki nagyságában és önfeláldozásig menő önzetlenségében ismeri fel legjobban azokat az erényeket, amelyek méltóvá és alkalmassá tették őt arra, hogy a szabadságát kereső nemzet élére álljon. A kuruc felkelés jelentőségét a magyar történetben nem a szerencsétlenül végződő hadjárat katonai csődje és a fejedelem politikai tevékenységének eredménye határozta meg, hanem annak hatalmas lendülete, a nemzeti megmozdulásban kifejezésre jutott erkölcsi erő és — összefogó indítója és vezetője gyanánt — Rákóczi lelkének szinte sugárzó fénye.

A magyar történetben első eset, hogy a feudális magaslaton született nagyúr egyéni sorsát összekötötte a kizsarolt, tönkresanyargatott nép sorsával s ezzel, az eddig rendszertelenül fel-felbukkanó és esztelen prédálásokká fajuló kuruc lázongásokat összefogva, országos üggyé tudta emelni. A felkelés minden eseményére, minden életmegnyilvánulására Rákóczi közből és távolból egyaránt ható egyénisége nyomta bélyegét. Talán ez a magyarázata annak, hogy a kuruc hadjárat sok veszített csatája, diplomáciai kudarca a magyar ember lelkében sohasem váltotta ki azt a keserű visszaemlékezést, mint a magyar történet más gyászos katasztrófáinak felidézése. És ha a mai történetírás módszereivel Rákóczi személyét és működését, az elmúlt évtizedekben reáborított legendáktól, illúzióktól megszabadítjuk, — a fejedelem nagysága még tisztábban, zártabban, még szilárdabb alapokon áll előttünk.

Rákóczi önmehtagadásig menő szerénységére jellemző az az utasítás, amelyet „Confessio“-jában a jövő történetíróinak ad: „Hagyd el ennek (t. i. a fejedelmi hiúság, szereplés dicsőségének) magasztalását én bennem, bárki leszel is a tőlem, vagy inkább általam véghezvitt dolgok történetírója . . . mond rólam, ki ezeket majdan olvasod, hogy szánandó is, balgatag is volt, nem dicséretre, hanem részvétre érdemes.“

Rákóczi nagyságának valóban nincs szüksége túlzásokra, fellengős magasztalásokra. Minél jobban belemélyedünk életének és működésének tanulmányozásába, minél szorgalmasabban forgatjuk leveleit, önvallomását, emlékiratait, annál jobban meggyőződünk arról, hogy II. Rákóczi Ferenc a magyar történetnek valóban egyik legkimagaslóbb alakja és legtiszteletreméltóbb szabadságharcosa. Megértjük azt a nagy rajongást, amellyel hadinépe fordult felé s megértjük

azt a nagy hatást, amelyet az utókorra még ma is gyakorol.

Igazat adunk Jósika Miklósnak, aki Rákócziról írt művében így jellemzi őt: „Olyan vagy, mint egy fönséges lovasszobor, oda emelve a magas fokra, hogy midőn szívünk csügged, mikor reményeink gazdag aratása elgázolva hever, rád emeljük szemeinket s el ne tanuljunk hinni egykori jövőnkben!”

A „fönséges lovasszobor“, ércbe öntve a valóságban is állni fog nemsokára fővárosunk egyik legszebb terén, de „aere perennius“ él ma és mindenkor Rákóczi emléke a csonka ország határán belül és kívül, minden magyar lelkében.

I. A NEMZET REMÉNYSÉGE

A RÁKÓCZI NÉV ÖRÖKSÉGE

Ha végigtekintünk II. Rákóczi Ferenc életrajzáján és mérlegeljük azokat a körülményeket, amelyek őt a nagy nemzeti mozgalom élére sodorták, önkéntelenül eszünkbe jut Madách Imre bölcs mondása: „A kor folyam, mely visz vagy elmerít. Úszója, nem vezére az egyén!”

A csecsemő Rákóczi, amikor Borsiban, Zemplén vármegye kis községében 1676 március 27-én, pénteken meglátta a napvilágot, bölcsőjébe magával hozta őseinek tradícióit és sok jellemvonását. Ereiben a nyugtalan Rákócziak, a vértanu Zrinyiek, Frangepánok vére folyt. De megtaláljuk jellemében dédanyjának, Lorántffy Zsuzsannának puritán, alkotó, tanító és műveltséget fejlesztő készségét, nagyanyjának, Báthory Zsófiának konzervatív szigorúságát és királyhűségét, édesanyjának, Zrinyi Ilonának magasan szárnyaló hősies lelkét. Mind e tulajdonságok halmazához járult Rákóczi egyéniségének sok, egyéb adottsága, amelyeknek megnyilvánulásából csak azt látjuk, hogy Rákóczi nem volt született forradalmár. Hiányzott belőle a nagyratörő felforgatókra annyira jellemző féktelen becsvágó és az eléjük tornyosuló akadályokat erőszakkal, kérlelhetetlen eréllyel elhárítani igyekvő ösztön. Hogy Rákóczi veleszületett lelki szelídségéből, feudális életnézetéből és országos helyzetéből magyarázható királyhűsége ellenére is egy nemzeti ellenállás vezetésének minden felelősségét vállalta, — bizonyítja azt, hogy mennyire igaz ügy volt az, amelyért multjával szakítva, síkraszállott s hadat viselt koronás királya ellen.

Mérhetetlen uradalmaiban (1,900.000 hold) fekvő

hatalma, gazdagsága, előkelő származása, nevének varázslatos ereje vonták, taszították arra az útra, amelyre ő maga jószántából talán soha sem lépett volna. A kor vitte őt. Életének első három tizedében úszója volt a kor folyamának s csak akkor fejlődött az események vezérévé, amikor meggyőződött arról, hogy a bécsi udvar örökké bizalmatlan és benne születése óta rebellist sejtő felfogása ellen minden küzdelem hiábavaló. Most már megértette azt is, hogy itthon tőle várják a haza sorsának jobbrafordítását, az alkotmányos jogok újraélesztését.

Édesatyját, I. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmet születése után pár hónap múlva már elvesztette. Őt (akinek Lipót császár volt keresztapja) és idősebb nővérét, Juliannát, édesanyja, a Bécsújhelyen kivégzett Zrinyi Péter horvát bán leánya nevelte. A fejedelemsasszony 1682-ben Thököly Imre gróf felesége lett. A gyermek Rákóczi és mostohaapja között sohasem volt különösen meleg lelki kapocs, bár Thököly ragaszkodott ahhoz, hogy a fiatal Ferenc háborúiba elkísérje őt. Hétéves korában már Thököly táborában volt Bécs alatt, s azután még két ízben vonult hadba mostohaapja közvetlen kíséretében, mert Thököly katonát akart belőle nevelni. Rákóczi szerencséjére, édesanyja már nem engedte kisfiát Thököly utolsó, váradi útjára, amely azzal végződött, hogy a vendéglátó Ahmed Basa a kuruc királyt elfogatta és bilincsekben küldte Belgrádba.

Thököly felkelése ezzel véget ért. De Zrinyi Ilona, fia várainak átadását a császáriaknak megtagadta és 1685 novemberében gyermekeivel bezárkózott Munkács várába, amelyet hősiecs lélekkel, közel három évig védett Caprara, majd Caraffa tábornokok ostroma ellen. Az alig tízéves Rákóczi a gyermeki lélek gondtalanságával, de jellemében már akkor meg-

nyilvánuló komolyságával bátran sétált édesanyjával, a hűséges Radics András várparancsnok kíséretében a bástyákon és szemtanuk szerint akkor sem félt, amikor tüzes golyók felgyújtották a várkastély ama részét, amelyben Kőrösy György kamarása és Badinyi János tanítója oktatták és nevelték a rendkívül tehetséges, szorgalmas és tanulékony ifjút. Amikor pedig egy ostromszünet alatt lóháton, karddal, buzogány-nyal kezében tartott szemlét a megtizedelt várórség felett és lelkes beszédben köszönte hűségüket és vitézségüket, mindezt azzal a természetes komolysággal és méltósággal cselekedte, amely veleszületett és élete végéig jellemző volt minden nyilvános szereplésére.

Munkács feladása után — 1688 elején — Zrinyi Ilona gyermekeivel Bécsbe ment. Lipót császár a Rákóczi-gyermekek gyámjául gróf Kollonics bíbornokot nevezte ki, aki Ferencet anyjától örökre elszakítva, a csehországi, neuhausi jezsuita kolostorba küldte. Nyilván azzal a szándékkal, hogy Rákóczit minden katonai vagy politikai szereplés iránti vágyódástól elidegenítse. Összesen öt évet töltött a fiatal Rákóczi itt és a prágai egyetemen s ezekben az években sajátította el azt az alapos, humanisztikus műveltséget, a tudományok iránti erős szeretetét és mély valóságosságát, amely lelki alkatát annyira jellemezte. Nővére időközben a nagybefolyású Aspremont-Reckheim Ferdinánd-Gobert gróf altábornagy felesége lett, aki ifjú sógorát nagyon szerette és bevezette a bécsi főúri társaságba. Rákóczi hamar megkedveltette magát és könnyen illeszkedett a vele egyenrangú főúri családok multságát kedvelő, zajos körébe, akik a daliás megjelenésű, dúsgazdag s már eddig is érdekes multtal bíró fejedelmi fiút szeretettel felkarolták.

1693 tavaszán sógorának fivérével, Frigyes-Goberttel, a nagyműveltségű máltai lovaggal, Olasz-

országba utazott, hogy e föld művészi emlékekben gazdag városait felkeresse, műízlését, tudását fejlessze. Szíve már ekkor nem volt szabad. Titokban eljegyezte Eleonora császárné közeli rokonát, Magdolna darmstadti hercegisasszonyt. De a császári udvar semmiképpen sem akart „Rákóczi gróffal“ közeli rokonságba kerülni. Az udvari intrika Rákóczi távollétét felhasználta arra, hogy menyasszonyának halálhírét költse. Rákóczi erre félbeszakította olaszországi útját s hazasietett, ahol már várta őt nagykorúvá nyilvánításának híre. Nővérével az öröklött uradalmak felosztása tekintetében, kezdetben peres, majd békés úton meg egyezett és 1694-ben Magyarországra utazott, hogy átvegye uradalmainak kormányzását. Székhelyéül nagysárosi várkastélyát választotta s egyúttal elfoglalta sárosvármegyei örökös főispáni tisztségét is. Lelkiismeretesen fogott gazdasági ügyeinek lebonyolításához, de szívesen kereste fel továbbra is Bécset, ahol sógorától vásárolt Himmelpfortgassei palotájában előkelő, fényes udvartartást rendezett be.

Családja rábeszélésére, a császári udvar háta mögött, eljegyezte Amália Sarolta, Hessen-Rheinfelsi hercegnőt és alig 19 éves korában, 1694 szeptember 26-án a kölni székesegyházban lépett oltár elé alig 16 éves, feltűnő szép jegyesével. Lipót császár szobafogsággal büntette keresztfiát, hogy tudta és engedélye nélkül házasodott és a császárnő a fiatal asszonyt tüntetően, férje nélkül, hidegen, csupán magánkihallgatáson fogadta. De Rákóczit ez a mellőzés nem nagyon bántotta, mert sietett haza, hogy feleségének sárospataki és nagysárosi várkastélyaiban fejedelmi udvart rendezzen be. Amália Sarolta hercegisasszony a házasságban nem bizonyult Rákóczi méltó élettársának. Nem tudott beleilleszkedni az ideális gondolkodású fejedelem gondolatvilágába, a könnyelmű szórakozá-

sokat többre becsülte annál a hivatásnál, amelyet a Gondviselés a felkelés nehéz esztendeiben Rákóczi oldalán a magyar felkelés élén neki kijelölt. A boldognak induló házaselet első évei után bekövetkezett elhidegülés folytán Rákóczi életének legnehezebb időszakában lelkileg is egyedül maradt.

Az esküvő után azonnal Sáros megyébe utaztak, ahol a karácsonyt és a farsangot víg mulatozások között töltötték a Felvidék előkelő urai és a császári katonaság főtisztjei társaságában. Ekkor találkozott Rákóczi először gróf Bercsényi Miklóssal, aki mint ungmegyei főispán és az ungvári vár ura, a gyakran Sárospatakon tartózkodó Rákóczival sokszor vadászgatott.

A fiatal pár első fia — akit keresztapjáról Lipót császárrol neveztek el — 1696-ban született a kistapolcsányi várkastélyban, de már pár év múlva elhalt.

A Thököly-felkelés lezajlását követő időkben Magyarország egy leromlott, kimerült ország képét mutatta, amelyben minden vagyonbiztonság, közbiztonság megszűnt. A hazafias jelszavak alatt folyton kiújuló parasztlázadások féktelen dúlásokká, községek, jószágok felprédálásává fajultak. A bécsi udvar pedig, ahelyett, hogy megértő kézzel igyekezett volna gyógyítani a hosszú török hódoltság okozta sebeket, erőszakosan, alkotmányellenesen kormányozta a nemzetet és szabad kezét adott a lakosságot mérhetetlenül sanyargató katonaság garázdálkodásainak. Az 1687 után életbe lépett „örökös királyság“ elve sem bírta jobb belátásra a Habsburg-ház rövidlátó tanácsosait. Ők Magyarországot továbbra is országgyűlés nélkül, idegen törvények és szokások szerint akarták kormányozni. A kuruc lázongásokat, a szegénylegények csoportokba való összeverődését és fegyveres próbálkozásait csak összefüggés nélküli parasztlázadásoknak tartották s

nem érezték meg azt, hogy mindezek csak előjelei valami olyan nagyobb nemzeti megmozdulásnak, amely komoly próbára fogja tenni az uralkodóház és politikájának erejét.

Rákóczi eddig, bár szívében, gondolkodásmódjában magyar volt, ennek nem sok jelét adta. Különben is tartózkodó egyénisége folytán nem szívesen árulta el gondolatait s a nyugati kultúrában nevelkedő ízlésének megfelelően Magyarországon is német szabású ruhát viselt. A kastélyaiban megforduló magyar főurak — elsősorban Bercsényi — azonban ösztönszerűen megsejtették benne a jövő magyar szabadságharc predesztinált vezérét. Vadászataik és mulatozásaik közben igyekeztek Rákóczival megismertetni a nyomorult magyar haza állapotát. A fiatal herceg, külföldi neveléséből, utazása alatt szerzett világnézetéből és rokoni kapcsolataiból magyarázható idegenkedéssel, eleinte értelmetlenül hallgatta az őt környező magyarok szenvedélyes kitöréseit. Amikor azonban a főurak között a gazdagságánál, tekintélyénél s legelsősorban eszénél fogva kimagasló Bercsényi Miklóssal szorosabb baráti kapcsolatba került, a kölcsönös bizalomból fakadó beszélgetések során megismerte az ország siralmas helyzetét. Ezután már csak egy lépést kellett megtennie ahhoz, hogy keresse Bercsényivel közösen a bajok gyógyító ídját. Bercsényi volt az, aki megértette vele, hogy egyedül az ő személye lesz képes fejedelmi házának s őseinek tekintélyére támaszkodva, a sok szertehúzó felszabadító tervezgetést összefogni és a külföldi hatalmak előtt kellő nyomatékkaal képviselni a magyarság érdekeit, ha kell, a Habsburg-ház ellen is.

A fiatal Rákóczi lelki tusakodását latin nyelven írott önéletrajzában leplezetlenül leírja. 1699 előtt még nem tudta magát elszánni arra, hogy a cselekvés mezejére lépjen, bár Magyarországra való hazatérése óta nevét, mint a magyar szabadság várva-várt vezérét, már országszerte suttogták. Az 1697. év volt az a nagy fordulópont Rákóczi életében, melyben felerősítette eddigi politikától tartózkodó és csupán uradalmainak ügyeivel foglalkozó, szórakozást kereső és kedvelő életmódját, az ország, a nemzet ügyeibe való aktívabb bekapcsolódással. Ebben az évben játszódtott le ugyanis Tokaji Ferenc és Szalontay György felkelővezérek vezetésével az a lázadás a Hegyalján, amely nagyobb kiterjedése folytán már majdnem országos üggyé kezdett válni, úgyhogy annak leverésére az udvar kénytelen volt nagyszabású katonai intézkedéseket tenni. A felkelők vezérükké földesurukat, a fiatal Rákóczi Ferencet szerették volna szépszerével vagy erőszakkal megnyerni. Rákóczit azonban higgadtsága megmentette attól, hogy a parasztlázadás élére állva, nagyapjának, Zrinyi Péternek sorsára jusson. Népszerűsége elől Bécsbe menekült s ott tisztázta magát a már odáig jutott rebelligségének vádjától. Hogy lázadó hírének még a látszatát egyszerűsége mindenkorra kiküszöbölje, felajánlotta magyarországi birtokait egy német hercegségért cserébe. De az e célra kiszemelt leuchtenbergi hercegség, vagy a burgauai uradalom mint cseretárgy, Rákóczi uradalmához viszonyítva oly kis területű volt, hogy ezt a cserét nem fogadhatta el. Hazatért Sárosba. De a gyógyíthatatlan bizalmatlanság személye ellen ekkor már oly mély gyökeret vert Bécsben, hogy minden lépését kémek figyelték. Csak Lipót császár nem hitte még

azt, hogy Rákóczi valamikor ellene fog támadni s hogy még jobban lekötötte, 1697-ben megadta neki a német birodalmi hercegi címet, de csak személyére vonatkozóan.

Az 1699-i karlovici békében az önálló Magyarország fogalma teljesen elhalványult, Bécsben már csupán rendeletekkel kormányozható császári tartománynak tekintették. Bercsényiek ezután még erősebben szorongatták Rákóczit, hogy vegye kezébe a magyar szabadság ügyét, újítsa fel őseinek külföldi, főleg francia kapcsolatait. Az időpont kétségkívül nagyon alkalmas volt. A spanyol örökösödési háború kitörése előtt, XIV. Lajos francia király állott a Habsburgellenes koalíció élén. Természetes, hogy Rákóczi elsősorban rá gondolt és visszaemlékezve dédapjának, I. Györgynek kapcsolataira, őt szerette volna megnyerni ügyének. XIV. Lajos eleinte nem nagy hajlandóságot mutatott, mert akkor még nem állott hadban Lipót császárral, tehát Rákóczit a császár alattvalójának tekintette. De rokonszenvvel kísérte Rákócziék mozgalmát, akik 1700-ban már elhatározták magukat az első döntő lépésekre. Rákóczi ekkor már lelkében is teljesen azonosította magát az elégedetlenkedő magyarság sorsával, de politikai eszélyességből továbbra is sűrűn érintkezett a garnizonjaikból várkastélyaiba látogató császári tisztekkel, nem utolsósorban azért, mert köztük sok széleslátókörű, nagyműveltségű, tehát neki rokonszenves embert talált. Így jutott környezetébe Longueval Ferenc József, liègei származású császári kapitány, akivel Rákóczi minden bizalmas dolgot megbeszélt. Amikor Longueval ezredét 1700-ban Magyarországból elhelyezték s ő Belgiumba szabadságra készült, felajánlotta Rákóczinak azt, hogy leveleit elviszi Párizsba XIV. Lajoshoz és Barbesieux hadügyminiszterhez.

Rákóczi, akit felesége 1700 augusztus 17-én Bécsben újból fiúval ajándékozott meg (József) örömmel kapott az alkalmon és türelmetlenül várta Longueval misz-sziójának eredményét, mert nagy reményeket fűzött a kért francia segítséghez. Életének első igen nagy csalódása volt amikor megtudta azt, hogy levelezését Longueval a bécsi udvarnak kiszolgáltatta. A császár környezetének Rákóczit gyűlölő, vagy tőle féltő tagjai diadalmaskodtak. Kezükben e megdönt-hetetlen bizonyítékokkal, kieszközölték Rákóczi le-tartóztatását. 1701 április 18-án éjjel az Eperjesen állomásozó Salm-ezred két tisztje erős kísérettel meg-jelent Rákóczi nagysárosi kastélyában és őt e városba vitte. Onnan Kassán, Miskolcon, Budán, Győrön, Bruckon, Pottendorfon keresztül Bécsújhelyre száll-ították és május 29-én a régi babenbergi várkastély-nak ugyanabba a boltozatos helyiségébe zárták, amely-ből 30 év előtt nagyatyja, ugyanilyen vád miatt lépett a vérpadra.

Rákóczival együtt még sok más kompromittált felvidéki urat vittek Bécsújhelyre és Bécsbe, de Ber-csényinek sikerült Lengyelországba menekülni.

Hiába tiltakozott Rákóczi mindjárt első kihall-gatásánál az ellen, hogy őt, mint német birodalmi herceget és mint magyar főurat osztrák hatóságok vonják felelősségre. Longuevalnál talált leveleiből, az árulónak és egyik-másik fogolytársának vallomá-sából is megállapíthatta az udvar azt, hogy Rákóczi valóban komoly lépéseket tett a Habsburg-ház ellen irányuló országos mozgalom megindítására. De ítélet-hozatalra nem került sor, mert a hercegasszony, aki ez év nyarán harmadik fiának, Györgynek adott életet, sürgősen Bécsbe utazva, előkészítette mene-külését. Rákóczi, Lehmann Gottfried porosz száрма-zású császári kapitánynak és több beavatott tisztnek

segítségével november 6-án megszökött börtönéből. Vele volt hű apródja, Berzeviczy Ádám kíséretében kalandos utazás után sikerült neki lengyel földre menekülni. November 22-én Varsóba érkezett s azonnal felkereste a szintén ott tartózkodó Bercsényit és Du Heron francia követet.

A két hű barát sorsa e naptól kezdve most már elválaszthatatlanul egybeforrott s lengyelországi barátaik támogatásával és Franciaországnak, lengyel földön tartózkodó megbízottaival most már nyiltabban tárgyalhattak arról, hogy miképen indítsák meg a magyar szabadságmozgalmat külföldi segítséggel. Pénzt, fegyvert és rendes zsoldos katonaságot kellett szerezniök, hogy arra támaszkodva, fegyverbe szólíthassák az őket váró nemzetet.

A spanyol örökösödési háború ebben az időben olasz földön már megindult. Lengyelország akkor szintén válságos időket élt. A küszöbön álló királyválasztás erősen felkavarta az országot s mindezeknek az eseményeknek háttérében állt az erőskezü XII. Károly svéd király, aki Európa északi és keleti politikájában egyéni utakon járt. Ilyen bonyolult külpolitikai helyzetben XIV. Lajos lengyelországi ügyvivői csak sok jóval biztathatták Rákóczit és valóban meg is kezdték a magyar felkelés pénzzel való támogatását, de a köztük és Rákóczi között folyó tárgyalásokat határozott megállapodás és segélynyújtás nem követte. Rákóczi konkrét javaslatokkal is állt elő, amikor kijelentette azt, hogy kész Magyarországra bevonulni, ha a lengyel főurak legalább 8000 reguláris zsoldost adnak keze alá, ha a francia király pénzt küld, tiszteket és hadifelszerelést bocsát Rákóczi rendelkezésére és ha kieszközli a törököknél azt, hogy Thökölyt csapatok élén újból visszaküldik Erdélybe. Ebben az esetben Rákóczi a lengyel zsoldo-

sokkal bevonul az országba, ott azonnal megkezdi a magyar hadsereg felállítását és hadműveleteit Ausztria felé úgy irányítja, hogy kezet foghasson Miksa Emánuel bajor választófejedelemmel, XIV. Lajos szövetségével, aki a terv sikere esetén elfoglalhatná Magyarország trónját.

Rákóczinak ez az alapvető hadműveleti terve kétségtelenül okos és végrehajtható lett volna, ha az események keresztül nem húzzák számítását. Egyrészt túlságos optimizmussal többet várt a külföldi segítségtől, mint amit legjobb esetben kaphatott volna, másrészt pedig a Magyarországon 1702-ben újból fel-lángoló mozgolódások sietteték Rákóczi hazajöve-telét, még mielőtt döntő, a segítségre kötelező megál-lapodásokat köthetett volna a franciákkal és lengye-lekkel.

A bécsi Hofkriegsrat 1702 őszén új ezredek fel-állítására érdekében Magyarországon erőszakos toborzá-sokat rendelt el. A katonafogdosás újból felszította az elégtelenség lappangó szikráit. A toborzás elől a hegyekbe menekült Rákóczi-jobbágyok körében fo-kozódott a vágy, hogy Lengyelországban tartózkodó urukat hazahívják. A szomorú végű hegyaljai lázadás után itthon mindenki látta már azt, hogy újabb fel-kelés csak akkor sikerülhet, ha annak vezetését a nagy-urak veszik kezükbe. A jobbágyok kiküldöttei több-ízben keresték fel urukat lengyelországi különböző tartózkodási helyein, de Rákóczi csak azt üzenhette velük haza, hogy gyülekezzenek titokban s legyenek türelemmel, amíg a remélt francia és lengyel segít-séget megkapja. Brzezan várából Rákóczi egy bizal-mas emberét is Magyarországba küldte, hogy az a helyszínén tájékozódjék a remélt előkészületről. Ez az ember nagy optimizmussal regélte azt, hogy a „csa-patok“ csak arra várnak, hogy Rákóczitól zászlókat

és pátenseket kapjanak, Magyarországon kevés császári katonaság van, s ha a felfegyverzett parasztság a várakat körülfogja, a várőrségek sem fognak ellentállni. Rákóczi most már tiszttában volt azzal, hogy népszerűsége előtt másodszor ki nem térhet. Címerével és felírással ékesített selyemzászlókat adott a nála újból megjelent küldöttségnek és 1703 május 6-án Brzezan várában kelt pátensében Bercsényi Miklóssal együtt felszólított minden igaz magyart arra, hogy fegyveresen legyenek készen, ne garázdálkodjanak és „mindenekben csendes értelemmel“ várják Rákóczit, amíg ő a „velük megegyezett hadakozó királyoknak és fejedelmeknek seregével“ megérkezik. De az Esze Tamás, tarpai jobbágy és Kiss Albert, Thököly-féle garázda hajdúhadnagy vezetésével Bereg megyében összegyülekezett szegénylegények nem törődtek a tilalommal. Május 21-én több községben nyíltan kitűzték Rákóczi zászlait, felesküdték kurucoknak és megválasztották vezéreiket.

Rákóczi megdöbbsen e hír hallatára, de hosszas töprengés után vállalta a következményeket. Nem önzésből, szereplési vágyból, hanem abból a meggyőződésből, hogy neki isteni küldetése a magyar nemzet élére állni. De az országba való menetelét józan ítélőképességének szavára hallgatva, húzta-halasztotta még egy ideig, hogy legalább a lengyel segítséget — amelynek sürgetésére Bercsényi vállalkozott — megkapja. Ezalatt is azonban már közeledett a magyar határ felé.

Esze Tamásék mozgalmát Károlyi Sándor báró szatmármegyei főispán, néhány reguláris császári század segítségével s megyei felkelőcsapatokkal június 6-án Dolha községben széjjelverte. Rákóczit e kudarc híre Drosdovicén érte. Nem volt többé maradása lengyel földön. Az isteni gondviselésbe vetett bizalommal, de nem sok reménységgel sietett a magyar-lengyel

határon fekvő Klimiec faluba, hogy találkozzék a dolhai harcban szétvert Esze Tamás-féle kurucokkal, akiket odarendelt. Alig ezer ember, katonának éppen nem nevezhető kapás, kaszás csapat várta nagy lelkesedéssel a kis lengyel lovaskíséret élén feléjük közeledő fiatal herceget, aki ezen a napon állott először szemben annak a kuruc seregnek első képviselőivel, amelyhez sorsát kötötte. Az első benyomás lehangoló volt. Tanult tisztek, altisztek nem voltak közöttük s ezért Rákóczinak, aki maga sem volt katona, minden támasz nélkül kellett ezt a csőcseléket rendbeszedni. Feleskette őket hűségére, lelkes beszédben biztosította hazaszeretetéről, hevenyészett hadicikkeket hirdetett ki nekik, táborhelyeket jelölt ki s azután sátorába vonulva, mély alázattal kérte a Mindenható segítségét ahhoz a nagy munkához, amelyhez neki ily előkészületlenül és ilyen kevés kecsegtető reménnyel kell hozzáfogni.

A klimieci fenyvesek alatt pihenő táborban a feudális nagyúr elérkezett a föld népe közé. Sorsát a jobbágyokéval összekötötte, s ettől a perctől kezdve számüzetéséig csakis a felkelés ügyének szentelte minden gondolatát és cselekedetét. Két napi pihenő után, 1703 július 16-án a déli órákban a vereckei hágón át Magyarországra vezette maroknyi csapatát, második honfoglalásra, ugyanazon az úton, amelyen Árpád vezér közel ezer év előtt első honfoglalásra bevonult. De Árpád mögött törzsekre tagolt, fegyelmezett, félelmetes hírű, harcedzett csapat lovagolt, Rákóczi pedig csak egy, bár lelkes, de katonai szemszögből nézve teljesen értéktelen, alig felfegyverzett, gyenge felkelő pórhadat vezethetett. Magárahagyatva, tarsolyában csak ígéreteket, biztatást hozott külföldi barátaitól és pártfogóitól, a fegyveres támogatásnak csak reménységét. Életének ezekben a nehéz óráiban

érezhette először annak a nagy felelősségnek súlyát, amely vállaira nehezedett, de azt is tudta, hogy megállnia többé nem szabad, s ha eddig az események, helyzetek irányították sorsát, e naptól kezdve neki kellett úrrá emelkedni az eléje tornyosuló nehézségek felett.

II. A SZERVEZŐ FŐVEZÉR

A NEMZET TALPRA ÁLL

Rákóczi sohasem ringatta magát illúziókban és nagyon jól érezte azt, hogy a felkelést csak külföldi segítséggel fogja győzelemmel befejezhetni. S ha nem is volt katona, azt is tudta, hogy a hadviseléshez fegyelmezett katonaság kell, különösen olyan hadsereg ellen, mint az akkori császári sereg, amely Savoyai Jenőtől szervezve és vezetve, a nyugati hadseregek legkiválóbbika volt. Amikor tehát háborúját megkezdte, katonapolitikájának két irányt szabott. Legfőbb célja volt az, hogy minél előbb egyesüljön a Habsburgok ellen hadakozó franciákkal vagy azok szövetségeseivel, itthon pedig minden erejével igyekezzék az évtizedek óta sérelmeik orvoslásáért felaprózva lázadó magyarokba lelket önteni és hadsereget szervezni. Olyan katonaságot, amelynek sorai-
ban nemcsak a bujdosó szegénylegények találnak helyet, hanem az ország minden rendű és rangú lakosai, vagyis a nemzet egyetemessége.

Az országba jövetele után legsürgősebb feladata volt tehát az egész országot felvilágosítani felkelésének ideális, nagy nemzeti céljáról és zászlója alá gyűjteni a fegyverfogható lakosságot. Pontos hadműveleti tervet nem dolgozhatott ki, de helyes ösztönnel vá-

lasztotta Munkácsot, felvidéki uradalmainak központját, a mozgalom kiinduló pontjául.

Első fegyveres próbálkozása, Munkács várának megvétele (június 28-án), kudarccal végződött. Visszahúzódott a Kárpátok völgyeibe s a závadkai táborban igyekezett seregét rendbeszedni. Itt csatlakozott hozzá az első félig-meddig reguláris jellegű csapat, 200 szökött huszár, Ocskay László és Borbély Balázs vezetésével. Ugyancsak itt érte őt utól Bercsényi Miklós, a Lengyelországban toborzott körülbelül 800 főnyi zsoldos csapattal, amelyet bőséges társzekéroszlop kísért. Ez az 1000 ember alkotta a kuruc sereg magvát, e körül kristályozódott a későbbi hónapok alatt Rákóczi lelkesen gyülekező hadinépe, kezdetben főképpen uradalmaiból. A fiatal sereg első győzelmét július 14-én aratta, amikor Tiszabecsnél széjjelverte az átkelőt őrző felkelő miliciát, s ezzel megnyitotta az utat a hajdúvárosok felé. Útvonalán tömegesen csatlakoztak hozzá már nemcsak bujdosó szegénylegények és szökött katonák, de a lakosság többi része is. A nemesség kezdetben idegenkedett tőle, sőt a kisvárdai várba zárkózva fegyveres ellenállásra is készült. De amikor Rákóczi hadinépe Kálló várát is megvette, a kisvárdai nemesek felismerték Rákóczi mozgalmának jelentőségét, és önként hódoltak neki. Amikor pedig táborában megjelent báró Melith Pál személyében az első főúr, népes bandérium élén, a Tisza vidéke tárt karokkal fogadta seregét és toborzó tisztjeit. Augusztus 2-án Debrecen is megnyitotta kapuit Rákóczi előtt és gazdag iparával és kereskedelmével a további hadműveletek fontos támpontja lett.

A kuruc hadsereg megszervezésében Rákóczi emberfeletti munkát végzett. Ösztönös szervezőtehetsége, tekintélyt parancsoló megjelenése, fiatalos heve (27 éves volt akkor) és mindenekfelett veleszüle-

tett nagyfokú hivatástudata képessé tették őt a nagy feladat megoldására. Bercsényiben s az idők során mind nagyobb számban hozzácsatlakozó tapasztalt császári főtisztokban az első szervezésre kitűnő munkatársakat kapott. Különösen Bercsényi volt az első időben nélkülözhetetlen támasza. Örökké mozgékony elméjével, lüktető akaraterejével és ellentmondást nem tűrő erélyével mindenütt ő forgott az események előterében, úgyhogy a látszólag sokkal passzívabb Rákóczi mellett még a későbbi korok is őt tartották a felkelés lelkének. Ma már tudjuk azt, hogy ez a felfogás téves. Bercsényi sohasem igyekezett a fejedelmet háttérbe szorítani s ha kezdetben Rákóczi tapasztalatlansága érzetében mindenben követte is Bercsényi tanácsait, később függetlenítette magát.

Rákóczi bejövetelének híre hamar elterjedt országszerte. A Nagy Alföld és később a Felvidék lakossága Messiásként fogadta és vallási és nemzeti különbség nélkül sereglett zászlói alá. Rákóczi vezéri pályafutásának legnagyobb eredménye mindjárt a felkelés megindulása után, az a hatalmas lendület volt, amellyel talpraállította a nemzetet és megtudta értetni mindenkiel a nagy megmozdulás jelentőségét. *Ebben* rejlik Rákóczi valódi nagysága. A rendi korlátokon felülemelkedve országos ügyé tudta tenni azt a mozgalmat, amelynek gyümölcsét főúr, városi polgár, kisnemes és jobbágy egyaránt volt hivatva élvezni. S habár a jobbágyfelszabadítás gondolata, az akkori idők korszellemének megfelelően, még távol állott tőle, ő volt az első magyar főúr és nemzetvezér, aki részvéttel, megértéssel nézte a nyomorult földnépe sorsát, meleg szívvel igyekezett annak életét embe-ribbé tenni és pártatlan igazsággal védelmezni a katonaság és a földesurak túlkapásai ellen.

Nincs terünk e rövid életrajz keretében arra,

hogy aprólékosan megismerjük Rákóczi hadsereg-szervezői és hadvezéri tevékenységének minden részletét és hadseregének tagozódását. De hangsúlyoznunk kell azt, hogy a felkelés elejétől végig katonai probléma volt és annak egyedüli eszköze, Rákóczi nemzeti hadserege. Ez a hadsereg, az „exercitus hungaricus“ Mátyás király óta és 1848 előtt a magyar történetben csupán II. Rákóczi Ferenc hadinépében tudott testet ölteni. Serege a szó legszorosabb értelmében nemzeti hadsereg volt, nem csupán külső formáiban, de harcmódorában és szellemében is. Megtaláljuk abban a magyar ember minden katonai kiválóságát, de erényei mellett hibáit is, amelyeknek Zrinyi Miklós óta első felismerője és ezért legszigorúbb kritikusa éppen maga Rákóczi Ferenc volt.

A katonai szervezéssel karöltve járt — de az események rohanó árában háttérbe szorult — az ország politikai, közigazgatási megszervezése is. Rákóczi e téren is óriási munkát végzett, de könnyebb feladata volt, mint a katonai szervezés terén, mert semmit sem kellett újonnan teremtenie, hanem csak új lelket önteni a bécsi centralizmustól lenyűgözött megyei közigazgatásba. Az egész felkelés központi, egységes belpolitikai irányítására az első részletesebb és döntő intézkedések csak két év múlva, 1705-ben a szécsényi gyűlésen történtek, a fejedelem tanácsadó testületének — a szenátusnak — és a közigazgatási bizottságnak megalakításával. Rákóczi igen fejlett törvénytisztelete és alkotmányos érzülete megkönnyítették munkatársai feladatát. Lényegesen megnehezítette azonban az ügyek vitelét az a körülmény, hogy az ország földrajzi központja, Buda és ősi koronázó városa, Pozsony, sohasem került Rákóczi uralma alá. A többi jelentősebb, központban fekvő nagyobb város a hadjárat alatt sokszor cserélt gazdát. A felkelésnek tehát sohasem

volt állandó földrajzi központja, mert Rákóczi kénytelen volt főhadiszállásával, udvari hivatalaival az ország egyik részéből a másikba vándorolni, úgy, ahogy azt a pillanatnyi hadihelyzet kívánta. A 8 év alatt — mint azt levelezései keltezéseiből megállapíthatjuk — több mint 350 helyen fordult meg és a Dunántúlt kivéve, úgyszólván az egész ország területét bejárta. Csupán a nyugalmasabb téli hónapok alatt töltött hosszabb időt egyhelyben. (Miskolcon, Kassán, Egerben, Munkácson, stb.)

Az Alföld behódolása után Rákóczi megkezdette alapvető haditervének, a franciákkal való csatlakozást célzó hadműveletnek, megindítását. A haditerv egyszerű volt. Megállapodás szerint Miksa Emánuel bajor választófejedelemnek nyugat felől kellett volna Bécs felé közeledni. Rákóczinak tehát minél előbb el kellett érnie seregével vagy a Dunántúl, vagy a Felvidék nyugati határait és onnan fenyegetni Bécset. A Dunántúlra még nem kelhetett át, mert a nagy folyamon átvezető két híd (Pozsony, Buda) császári kézben volt és várak, városok rendszeres ostromára Rákóczi, seregének akkori kezdetleges állapotában, megfelelő felszerelés nélkül, nem is gondolhatott. Annál könnyebb volt azonban a Felvidék megszerzése s különösen azért is sürgősebb, mert a bányavárosok fejlett iparára s az ércekben, fában gazdag hegyvidék termékeire a folyton fejlődő hadsereg nagyon rászorult. Amikor Rákóczi Szatmár alatti táborából augusztus végén Bercsényit Ocskayval a Felvidék meghódítására indította, serege már kb. 30.000 főből állott.

A bécsi udvar nagy megdöbbenéssel értesült Rákóczi bejöveteléről és a mozgalomnak hovatovább országossá váló elterjedéséről. Amikor Bercsényiék már veszedelmesen közeledtek nyugat felé, belátták

azt, hogy ezt a felkelést csak rendes katonasággal, rendszeres hadjárat keretében lesznek képesek lecsendesíteni. Az első magyarországi császári haderőt, egy gyenge hadtestet, gróf Schlick altábornagy vezetésével azonban Bercsényi alig két hónap leforgása alatt széjjelverte és 1703. év végén elérte a Morva határszéleket. A császári őrségekkel megrakott várakat kivéve, ekkor már az egész Felvidék, keleti Magyarország s a Duna—Tisza-köze Szegedig, Rákóczit ismerte el urának.

A felkelés eszméje nehezebben vert gyökeret Erdélyben. A felvidéki származású Rákóczi ott idegen volt s inkább Thököly Imre visszatérését kívánták. Az erdélyi politika különben is más utakon haladt s habár később ez országrész nagy része csatlakozott is a mozgalomhoz és ott is rendszeres háború folyt, Erdélyt sohasem sikerült Rákóczinak teljesen bevonni mozgalmába s a felkelés hanyatlásával kapcsolatban ez az országrész csúszott ki legelőször és végleg fennhatósága alól.

Az 1704. esztendő megszilárdította a felkelés helyzetét, mert Rákóczi ebben az évben már nemcsak katonai, de politikai sikerekkel is dicsekedhetett. A befagyott Duna jegén Károlyi Sándor báró átkelt a Dunántúlra. Könnyű szerrel Rákóczi oldalára hajlította ennek az országrésznek hazafias lakosságát, de hadműveleteit könnyelműen, lazán vezette, úgy, hogy az időközben elmozdított Schlick helyébe főparancsnokul kinevezett Heister Siegbert gróf tábornagnak és Pálffy János gróf altábornagnak nem nagy fáradságába került őt onnan rövid idő múlva kiszorítani. Ugyancsak kudarccal jártak Károlyi Sándornak és Forgách Simon gróf kuruc tábornagnak későbbi dunántúli expedíciói is. A Felvidék nyugati szegélyén azonban Bercsényi lovassága eredményesen

portyázott s egész Bécsig tudott száguldani. Egyik nagyobb győzelmét a szomolányi hegyszorosban (május 28-án) Forgáchnak koroncói veresége (június 13-án) a császáriak javára kiegyenlítette és a harc mindkét hadszíntéren (Felvidék és Dunántúl) az év végéig váltakozó szerencsével folyt.

Ebben az évben látjuk Rákóczit elsőízben, mint önállóan tervező és vezető hadvezért, a rácok elleni hadjáratra rendelt sereg élén. Magyarország déli szegélyein a török dúlások óta letelepedett harcias rác lakosságot Rákóczinak sohasem sikerült a felkelés ügyének megnyerni. Nemcsak a császári sereg kötelékeiben nyíltan ellene harcoló rác katonaság volt a magyar felkelés ellensége, hanem a rác lakosság is gyűlölettől eltelve pusztította a velük szomszédos magyar falvakat és igyekezett aprólékharcokban apasztani Rákóczi katonaságát. Károlyi első dunántúli kudarcának hírére Rákóczi maga akart Kalocsa vidékén átkelni a Dunántúlra, de jórészt tiszavidéki emberekből álló serege vonakodott a Dunántúlra átkelni, mert attól félt, hogy távozásuk után a rácok elhagyott házaikra, falvaikra törnek. Rákóczi belátta azt, hogy kedvetlen sereggel eredményt nem érhet el, lemondott a dunántúli bevonulás tervéről és dunaordasi táborából június utolsó napjaiban a rácok megfélézésére indult. Bács vára és Titel alatt győzelmet aratott, azután Szegedet zárta körül. De megfelelő ostromszerek hiányában lemondott annak rendszeres vívásáról, annál is inkább, mert e részlethadműveletnél fontosabb, országos kérdésekkel kellett foglalkoznia.

A kurucok sikereit és az udvari haditanács tehetetlenségét Rákóczi mozgalmával szemben, Bécsben nem lehetett sokáig leplezni s az udvar körében kénytelenek voltak valami békés megoldás lehetőségéről is gondolkodni. A békés megegyezés érdekében,

főleg a hazafias Széchenyi Pál kalocsai érsek emelt szót, úgyhogy Lipót császár őt bízta meg az első tárgyalások megindításával. Ebben az időben adta ki Rákóczi, 1703. év nyaráról keltezett hatalmas manifestumát a „*Recrudescunt inclytæ gentis Hungariæ vulnera*“ mondattal kezdődő részletes vádiratot, amelyben méltóságteljes hangon sorolja fel mindazokat az okokat, amelyek a magyar nemzetet törvényes királya ellen való felkelésre kényszerítették. A most kezdődő és a további évek során megújuló és soha eredménnyel nem végződő béketárgyalások alatt, Rákóczi szilárdan kitartott ebben az alapokmányban lefektetett nézetei mellett és a március 17-én, Gyöngyösön megnyitott első nagyobb értekezletre 25 pontban vitte magával feltételeit arról, hogy mit kíván a magyar nemzet.

Valamennyi pont egy kérdés körül forgott. Rákóczi csak akkor teheti le a fegyvert, ha a király Magyarország alkotmányát teljesen helyreállítja külföldi semleges nagyhatalmak, Anglia, Németalföld, Svéd- és Lengyelország garanciája mellett. Az érsek jól ismerte bécsi megbízóinak hajthatatlanságát s néhánynapos tanácskozás után kedvtelenül távozott. Ez az értekezlet, mint első kölcsönös tapogatózás a nemzeti felkelés békés lecsendesítése érdekében, adta meg a következő hónapokban és években állandóan megismétlődő békealkudozások alaphangját. Ebben az évben Gyöngyösön, majd Selmecen ültek össze újra a békéről tárgyaló felek, de ekkor is csak három hónapos fegyverszünetben tudtak megállapodni. 1705 októberében kezdődtek a tulajdonképeni részletes alkudozások Nagyszombatban, amelyek megszakításokkal egészen 1706 nyaráig húzódtak, de eredmény nélkül végződtek.

A bécsi udvar kezdettől fogva bizalmatlanul tár-

gyalt Rákóczi megbízottaival. Eleinte kicsinyes etiketkérdésekkel nehezítették meg a tárgyalások menetét, később pedig, amikor Anglia és Hollandia megbízottai, mint mediátorok — békeközvetítők — dicséretreméltó tárgyilagossággal igyekeztek békét teremteni a hadakozó felek között, olyan feltételekkel állottak elő, amelyeket Rákóczi nem fogadhatott el. A helyzeten I. Lipót 1705 tavaszán bekövetkezett halála sem segített. Bár I. József határozott rokonszenvet és barátságot táplált Rákóczi személye iránt és a felkelt nemzet jogos kívánságainak követelésétől sem zárkozott volna el, elvakult tanácsosai mindig megakadályozták azt, hogy kezét nyujtsa Rákóczi felé. A higgadt mediátorok inkább a magyaroknak adtak igazat, de ők sem voltak elég erősek ahhoz, hogy az osztrák megbízottak legbefolyásosabbikának, Wratistlaw grófnak, elutasító magatartását ellensúlyozzák.

Rákóczi szerepe a felkelés béketárgyalásai folyamán ma már tisztán áll előttünk. Minden percben hajlandó volt békét kötni, ha az ország alkotmányát visszakapja, kellő biztosítékok mellett. Az viszont tagadhatatlan, hogy erdélyi fejedelmi címe, amellyel Erdély rendjei 1704-ben megtisztelték, a békés megoldást erősen megnehezítette. A császár, uralkodói tekintélyének csorbitása nélkül sohasem hagyhatta volna meg Rákóczit Erdély fejedelmi székében. A fejedelem viszont élete végéig ragaszkodott ehhez a méltóságához még akkor is, amikor az már — 1708 után — pusztán címénél többet nem jelenthetett számára. Hivatástudatának jellemző megnyilatkozása a fejedelmi címhez való ragaszkodása. Magát a rendek bizalmából, de mindenekfelett Isten kegyelméből való szuverén fejedelemnek tartotta, beiktatásakor fogadalmat tett arra, hogy a rendek beleegyezése nélkül nem fog lemondani. Ezt az ígéretet élete végéig

lelki parancsnak tartotta, amelyet semmi árért sem volt hajlandó megszegni.

Az egyébként szelídlelkű és engedékeny fejedelem még egy más kérdésben is kitartott elvei mellett. Ez a magyar és lengyel trón kérdése volt. Felkelésének kezdő gyors sikereivel és nagy szervezőképességével Rákóczi magára vont a régi barátai, a lengyel rendek figyelmét. 1704 tavaszán II. Ágost királyságának felfüggesztése alkalmával és később még egyszer neki ajánlották fel a lengyel koronát, de Rákóczi elhárította magától ezt a megtiszteltetést azzal a becsületes indokolással, hogy felkelését hazája szabadságáért kezdte, hazája ügyét saját javáért s egy idegen ország koronájáért nem áldozhatja fel. De Szent István koronájának fénye sem kábította el tiszta látását, bár ő állott a trónhoz legközelebb. Józan bölcseséggel követte Bethlen Gábor példáját és sohasem nyujtotta ki kezét a magyar korona után, pedig ez a kérdés a felkelés alatt többször is szóba került. Nem tartozott azok közé a forradalmárok közé, akik azért viselnek hadat koronás királyuk ellen, hogy azt trónjáról taszítva, maguk üljenek helyébe. Diplomáciai éleslátással ítélte meg a helyzetet s nagyon jól tudta azt, hogy a Habsburg-ház detronizálása után csak olyan — külföldi — királyjelöltnek lehet a magyar koronát felajánlani, aki azt képes hadsereg élén megszerezni és ami még nehezebb, megtartani, számottevő külföldi nagyhatalmak támogatásával. Kezdetben Miksa Emánuel bajor választófejedelemre gondolt s amikor ez nem vállalta, Frigyes Vilmos hohenzollerni hercegre, a porosz király fiára. A felkelés vége felé Nagy Péter cár fia is szóba került. A porosz trónörökös behozatalát a trencsényi vereséggel végződő, úgynevezett sziléziai expedíció kudarca hiúsította meg, az orosz cárevics királyjelölt-

sége pedig csak a felkelés legutolsó idejében került szóba, amikor már úgylis elveszett minden.

A HADSEREG ÉLÉN

A béketárgyalások, rövidebb-hosszabb fegyverszünetek nem tudták megakadályozni a háború továbbfolytatását. Rákóczinak általában igen jól megfontolt és messzelátó, célravezető haditervei voltak, amelyeket könnyen lehetett volna végrehajtani, ha szófogadatlan, hadvezetésben tanulatlan, maguk feje szerint intézkedő tábornokai azokat el nem gáncsolják. Hadvezéri erényei között első helyen állt nagy áttekintőképessége, helyes ítélete és nagyvonalú stratégiai tervek iránti fogékonysága. Nem volt egyoldalú s egyáltalában nem volt ellensége a magyaros portyázó harcmodornak, — pedig ezt alvezérei sokszor szeméretettkék, — de nem ismerte el az ilyen harceljárásnak egyedül üdvözítő voltát. Meggyőződéses híve volt a nyugateurópai, kötött formák szerint való hadakozásnak. Minden újabb veresége újból megerősítette azt a tapasztalatát, hogy reguláris ellenség ellen csak nagy csatákban, reguláris sereg élén lehet győzelmet aratni.

E tekintetben alvezérei közül egyedül Forgách Simon gróf tábornagyban volt támasza. A tábornagy régi tanult katona, Savoyai Jenő seregében huszárezredes volt. Művelt, gondolkodó fő, Rákóczi tábornoki karában talán az egyedüli, magasabb hadvezéri kvalitásokkal és elméleti tudással bíró férfi, kétségkívül a legalkalmasabb arra, hogy a fejedelem oldala mellett, mint az egész hadsereg vezérkari főnöke szerepeljen. De kiegyensúlyozatlan természete miatt senki sem szerette. Bár Rákóczi katonai tudását és tapasztaltságát elismerte, nem ajándékozta meg bizal-

mával, Bercsényi pedig határozott ellenszenvet táplált iránta. A tábornoki kar többi tagjai közül azok, akiket Rákóczi — az akkori kor felfogása szerint — születésüknél fogva azonnal magasabb tábornoki helyekre kinevezett, szakképzettség híján a keleti irreguláris portyázó harcmodor hívei voltak. Maga Bercsényi is inkább ehhez hajlott. Károlyi Sándor rendkívül eszes, kitűnő szervező, gyors ítéletű vezér, de fegyelmet nem tudott tartani s a nagy csatákba való beavatkozást kerülte. Esterházy Antal gróf lelkes hazafi, könnyűvérű, bátor katona, hadvezéri rátermettség nélkül, aki azonban kitűnően adminisztrálta seregét és a megszállás alá került országrészeket. Pekry Lőrinc gróf, tábornagy, ügyes, vitéz katona, de állhatatlan, fondorkodó, nagyobb egységek vezetésére nem alkalmas. A többi főrangú tábornok között sem találunk a középszerűség fölé emelkedő egyéniségeket.

Köznemesi rendből származó főtiszt Rákóczi seregében a tábornoknál magasabb rendfokozatot nem nyerhetett el, mert a sereg vezetését Rákóczi, nyugateurópai minták szerint, csakis feudális kezekben tudta elképzelni. Ez volt az oka a legkiválóbb kuruc-tábornok, Bottyán János mellőzésének, aki, bár az egész hadseregnek talán egyedüli „l'art pour l'art” hadakozó tábornoka volt, hadseregszoportnál magasabb egységet sohasem vezethetett s kénytelen volt magát sokszor alárendelni a nála sokkal fiatalabb s teljesen tapasztalatlan Esterházy Antal tábornagnak. Ezeket a visszasságokat Rákóczi bizonyára érezte. Segíteni nem akart, de nem is tudott volna rajtuk. Szívesen elismerte ugyan minden tisztjének és katonájának vitézségét, ügyességét, dicsérte és jutalmazta is megfelelő módon, de sohasem lazított azokon a korlátokon, amelyeket a rendi társadalom a kivált-

ságosak köré vont. Nem célzatosság, hanem egész természetes volt Rákóczinál az is, hogy tábornokaihoz intézett leveleiben még a hivatalos megszólításban is érezte a különbséget a lelkéhez közelebb álló főrangú tábornokok és a köznemesi sorból származók között. Pedig, ha utóbbiak közül többen szóhoz jutottak volna Rákóczi hadműveleteinek vezetésében, akkor talán keresztülviheti terveit a hadsereg harcmódorának reformálása érdekében. Az egész hadjárat alatt meddő viták folytak Rákóczi és alvezérei között e kérdés felett annyira, hogy legutolsó nagy csatája (1710. Romhány) után még mindig csak sóhajtván remélte azt, hogy talán „ez a harc fogja persvadeálni nemzetünket, hogy a német ellen reguláris sereg nélkül nem érhetünk el semmit“. A háború befejeződött anélkül, hogy Rákóczinak sikerült volna seregének tisztikarát meggyőzni a reguláris harcéljárás helyességéről. A fejedelem és alvezérei harcászati gondolkodásának ez a divergenciája volt a legtöbb kudarc okozója és Rákóczi soha nem enyhülő keserősége.

Pedig nem mondhatjuk azt, hogy a kuruc sereg, vagy legalább is annak tanultabb, fegyelmezettebb része, alkalmatlan eszköz lett volna Rákóczi kezében. A felkelés történetének lapjain igen sok szép haditettéről olvashatunk. Olyan csatákról, ütközetekről, amelyekben a magyar katona leleményessége, bátorsága, gyorsasága, vállalkozó kedve volt a döntő tényező. De a nagy csatákban a császári tábornokok fölényes vezetése, az alparancsnokok tapasztalatokon nyugvó együttműködése, a csapatok harci fegyelme és gyakorlottsága, sokszor hihetetlenül kis áldozatok árán szerezte meg győzelmét, bár a kurucok ereje a legtöbbször sokszorososan multa felül a császáriakét.

Rákóczi katonái 6 nagy csatát vívtak a császári

sereg ellen. A legelsőn, 1704 június 13-án, Győr alatt a koroncói mezőn, Rákóczi nem vett részt. Itt Heister gróf tábornagy 3600 főnyi serege széjjelverte Forgách Simon gróf 18.000 főnyi seregét. Ugyanez év december 26-án zajlott le Nagyszombat falai alatt a második nagy csata, melyet már Rákóczi vezetett. Bercsényi ügyetlensége rossz mederbe terelte az ütközetet, amelynek első kezdetleges sikerei után a kurucok szívós védekezés helyett fosztogatni kezdtek s Heisternek sikerült fölényes tűzérségére támaszkodva, a fejedelem hadinépét megverni.

1705 augusztusában Rákóczi — mondhatnók genialis — haditervet eszelt ki, hogy Heister utódját, Herbeville gróf marsallt megverje. A Vág és Dudvág közti mocsaras vidéken kelepcébe csalta őt s ha Bercsényi ügyesebb, Esterházy Antal megfontoltabb és az egyik legfontosabb, megkerülő harccsoport vezetője, Géczy Gábor ezredes, nem késlekedik, Herbeville serege, vagyis a Rákóczi ellen operáló *egész* császári haderő pár óra alatt megsemmisül. A marsallt a kuruc tábornokok ügyetlensége kisegítette a kelepcéből. Ugyanazoknak köszönhetette azt is, hogy pár nap múlva, augusztus 11-én, Pudmericnél széjjelverte Rákóczinak kétszeres túlerővel bíró seregét.

A negyedik nagy csatában, 1705 november 11-én, Zsibó mellett, Károlyi Sándor volt a vereség okozója, aki, bár Rákóczi seregének felével közvetlenül a küzdelem színtere közelében volt, nem avatkozott a harcba. Közrejátszott az a körülmény is, hogy a zsibói szoros nem volt kellően megerősítve, pedig erre vonatkozó parancsait Rákóczi idejekorán, már hónapokkal ezelőtt kiadta.

Az egész felkelés katonailag döntő fordulata, egyben a legnagyobb erkölcsi és anyagi veszteséggel járó veresége Trencsén alatt érte Rákóczit, 1708

augusztus 3-án, amikor Heister, Pálffy János ügyes kezdésére, mindössze 8 lovasezredből (5200 fő) álló kis seregével széjjelverte Rákóczi 15.000 főből álló, legszebb seregét.

Az utolsó nagy csatában Romhány alatt, 1710 január 22-én, Sickingen gróf altábornagy 1500 lovasa viaskodott Rákóczi egész felvidéki haderejével, 12.000 emberrel. A kurucok, első sikereik után, rossz szokásuk szerint, ismét fosztogatni kezdtek. Amikor pedig vaklárma lett úrrá soraikban, otthagyták a csatateret, pedig a sereg egy része Károlyi alatt még idejekorán beavatkozhatott volna, hogy megakadályozza a sereg csúfos kudarcát.

Lehangoló adatok ezek, különösen akkor, ha meggyőződünk arról, hogy Rákóczit, mint fővezért sem a csatákra való felvonulásban, sem pedig a csaták alatt tanúsított személyes bátorsága tekintetében semmiféle mulasztás nem terhelte. Haditervei világosak, könnyen végrehajthatók voltak, a küzdelem alatt mindig a legveszélyesebb pontokon, halálfélelmet nem ismerő vitézséggel forgolódott katonái között és sokszor feleslegesen tette ki magát a halálveszelemnek, különösen a csaták válságos perceiben. A vereséget alvezéreinek nyakassága, vezetési ügyetlensége s a csapatok fegyelmezetlensége okozta. A fejedelem hibájául csak azt róhatjuk fel, hogy túlságosan engedékeny természete és zárkózottsága folytán, csatái alatt sem tudta akarátát szuggesztív erővel alvezéreibe sugározni és engedte kisíklani kezéből a vezetés gyeplőjét.

Rendkívüli, szinte megoldhatatlan feladat volt az, amire Rákóczi a felkelés megindításakor katonai téren vállalkozott. Semmiből kellett megteremteni egy sereget s azt tanult, tapasztalt munkatársak nélkül vezetni, kitűnően szervezett és bőséges haditapsz-

talatokkal bíró ellenség ellen. A szervezés terén Rákóczi elérte a legtöbbet, amit elérhetett. Méltán tarthatjuk őt a XVIII. század legnagyobb magyar szervezőjének. Folytonos harcok, kül- és belpolitikai válságok és mozgalmak között sikerült neki — kezdetben önkéntes, majd később rendszeresen, központból irányított — toborzás útján használható sereget összegyűjteni. Természetes, hogy ez a sereg nem lehetett homogén. A leghasználhatóbb része, amely közeljárt a nyugateurópai reguláris hadak színvonalához, az volt, amelyre a fejedelem és a császári hadseregtől hozzá pártolt ügyesebb, komolyabb ezredparancsnokok közvetlen befolyást gyakorolhattak. Ezek voltak Rákóczi udvari hadai, közöttük a kitűnően vezetett francia zsoldosvezérek és a reguláris hadak. Mindezek együttvéve azonban a kuruc hadseregnek csak egyharmadrészét alkották. A többi „mezei had” volt, amelyben igen kitűnően vezetett és bátor ezredeket is találunk, de egészben véve, erre a kategóriára nem lehetett mindig számítani, mert télen, vesztett csaták után, mezőgazdasági munkák idején, hazaszéledtek s nehéz volt őket újból összeszedni. A szervezés egységességét megnehezítették a vármegyei hadak — a hadtápszolgálat ellátására rendelt egységek — végül a kiváltságos hadak, amelyeket különös privilégiumok szerint szerveztek.

A tisztikar nem volt egységes. A császári seregtől átjött tisztek között igen sok kiváló brigadérost és ezredparancsnokot találunk (Ebeczky István, Ocskay, Bagossy és mások), de a tisztikar túlnyomó része előbb nem volt katona, hanem a földbirtokos osztályból, városok intelligens polgáraiból származott. Rákóczinak nagy fáradtságába került a felkelés elején fokozatosan kiszorítani a Thököly bújdosói közül hozzászegődött martalóc tiszteket s a szükségből

tisztekké előléptetett selejtesebb egyéneket. A kuruc seregnek mindvégig gyógyíthatatlan betegsége a fegyelmezett altisztikar teljes hiánya volt és az, hogy az ujonckatonaság kiképzésére alkalmas, iskolázott és tapasztalt kiképző keret sem állt Rákóczi rendelkezésére.

Ha mindezeket a nehézségeket látjuk, akkor kellően méltányolni tudjuk Rákóczi szervező munkásságát. Helyes érzéssel ismerte fel azt is, hogy egy hadsereget nemcsak egységekbe foglalni, célszerűen tagozni és vezetni kell, de ezekkel a tevékenységekkel majdnem egyenértékű, a szervezés többi ágaival, a hadsereg felszerelésével, fizetésével, ellátásával való törődés. A fejedelem e téren is hihetetlenül sokat alkotott. Számtalan rendelete, szervezési utasítása, főként pedig az ónodi gyűlésen törvényerőre emelt általános katonai szabályzata, a „Regulamentum Universale“ tanuskodik erről. Részletekre terjedő, aprólékos gondossággal intézkedik a fejedelem ezekben mindenről. Az ő fejében születnek meg a kiképzés, toborozás, felszerelés, ellátás fejlesztésére alkalmas gondolatok s az ő kezében futnak össze serege katonai életének összes szálai. Példás lelkiismeretességének, kötelesség- és felelősségérzetének tulajdoníthatjuk azt, hogy Rákóczi a felkelés alatt szüntelenül hadserege dolgaival törődött s nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy ő volt az, aki hadseregének összes tagjai között a legtöbbet és a legkomolyabban dolgozott.

Kifinomult etikai érzésével irtózott minden, személyének felajánlott kedvezéstől, nem akart különbséget lenni és kényelmesebben élni katonáinál, ha hadműveletek alatt velük együtt vonult. Sürgősen intézkedett, ha fosztogató, martalóc katonák garázdálkodásáról kapott hírt s fülét sohasem zárta el a „szegény-

ség“ panasza elöl. Mint a közéleti tisztaság ritka mintaképe, szigorú határt vont a nemzet vagyona és saját bevételei között. Hadseregére hihetetlenül sokat áldozott s udvari hadainak, főleg pedig nemesi testőrcsapatának összes kiadásait magánpénztárából és nem az országra kivetett adókból fedezte, nehogy bárki is szemére vethesse azt, hogy fejedelmi udvartartása fényének emelésére fordítja a megnyomorodott földnépe adógarasait.

Rákóczi Ferenc egészbenvéve — bár nem volt született hadvezér — annyi hadvezéri erényt egyesített magában és hivatását hadvezéri, katonai pályafutása alatt olyan emelkedett, magaállította szabályok, mondhatnók lovagi morál szerint töltötte be, hogy egyéniségének megítélésében méltán tarthatjuk a legfontosabbnak hadvezéri képének megismerését. A világtörténelem kevés hadvezéralakja dicsekedhetik olyan kiváltságos tisztelettel és rajongásig menő hódolattal, mint Rákóczi. Egyéni varázsa kétségkívül igen nagy lehetett. Segítségére volt ebben imponáló külseje is. Udvarában élő francia tisztek leírása szerint, magastermetű, izmos, szép férfi volt, akinek egész lényét méltóságos komolyság, előkelő, nagyúri fellépés jellemezte. Beszédmodora tartózkodó, de választékos és szívélyes volt. Hat nyelven írt és beszélt és minden vonatkozásban művelt és okos ember benyomását keltette. Minden tisztje és katonája érezte azt, hogy Rákóczi egészen más ember, mint vezértársai. Fejedelmi öntudata és a szuverénitásnak erősen kifejlett érzete olyan falat vont személye körül, amely őt élesen elválasztotta még legszűkebb környezetétől is. Nagy történetírónk, Szalay László, igen találóan nevezte őt „szemérmetes“ jelleműnek. Zárkózott, magába fordult egyéniség volt, aki senkit sem méltalt bizalmára. Bercsényi állt szívéhez legközelebb

s őt ismételten barátjának is nevezte, de ez a barátság inkább a kölcsönös tiszteleten és megbecsülésen alapult, mint pajtáskodó, meghitt bizalmasságon. Rákóczival nem lehetett kedélyeskedni, a zajos mulatóságokat, léha fecsegéseket kerülte s alig tudunk néhány esetről, amikor nagy belső tusakodás után s veleszületett úri szerénységét legyőzve, szokatlan heves-séggel kilépett zárkózottságából és keblét kitarva, forrongó felháborodással utasította rendre azokat, akik önzetlenségében kételkedni mertek.

Hadinépe lelkesedéssel élt-halt uráért, de — s ez a fejedelem természetének legnagyobb fogyatkozása — nem félt tőle. Rákóczi csak nagy lelki tusa után tudott halálos ítéleteket aláírni, gyáva csapatokat megtizedeltetni, foglyokon véres megtorlást alkalmazni, még akkor is, amikor ezek a kíméletlen rendszabályok nagyon is helyénvalók és indokoltak voltak. Többet hallgatott jószívére, mint kellett volna s ezzel, mint korának talán leghumánusabb hadvezére, sokat ártott a felkelés ügyének. Túlságosan jóhiszemű volt s ezért az emberek megítélésében és munkatársai megválasztásában sem szerencsés. Ez volt az oka annak, hogy lármásabb tábornokai fejére nőttek s ő hagyta őket szabadon cselekedni, bár igazáról szilárdan meg volt győződve.

Tudjuk azt, hogy Rákóczinak nem voltak haditapasztalatai s ezért első hadműveleteiben szívesen meghallgatta, sőt kérte harcokban már járt alvezéreinek tanácsait. De fáradhatatlan szorgalommal igyekezett stratégiai elméleti tudását fejleszteni. Olvasta korának és az ókori hadtörténetíróknak hadművészetrel foglalkozó munkáit. A felkelés legtöbb idejét hadvezetési és szervezési ügyei foglalták le, a nagy csatákat személyesen vezette, tehát idővel kellő gyakorlatra is tett már szert. A felkelés külpolitikai összefüggé-

seit és az ezekhez szabandó stratégiai követelményeket pedig egyedül ő ismerte, mert diplomáciai tervezgetéseiben — bár meghallgatta Bercsényi nézeteit — mindíg maga döntött. Alvezérei szemére vetették neki azt, hogy nem ismeri a magyaros harcmódot és hogy túlsokat hallgat francia tanácsadóira. Ez a vád semmiképpen sem igazolható. Rákóczi táborában volt ugyan XIV. Lajos megbízottja, a mogorva, szélsőséges, öntelt és a magyar viszonyokkal és a kuruc sereg sajátásaival keveset törődő Des Alleurs altábornagy, de Rákóczi hadvezetésére valóban semmi befolyást nem gyakorolt. Körülbelül 80—90 francia tisztról tudunk Rákóczi seregében. Ezek között voltak nagyon kiválóak, főleg műszaki és tüzér főtisztok (La Mothe, Le Maire, De la Rivière) és néhány vitéz és ügyes gyalogos és lovas főtiszt (Fierville, Charrière, Chassant, Vissenacque), de tanácsaikat Rákóczi kizárólag műszaki és tüzérségi ügyekben fogadta el vakon. Ez érthető, hiszen a török hódoltság utáni kor magyar katonasága ezeket a hadiágazatokat nem ismerte. Rákóczi seregét nem francia mintára szervezte, mint azt sokan talán még ma is hiszik, hanem a vele szemben álló császári sereg szabályai szerint. Ez természetesen, hiszen a legtöbb ezredparancsnoka onnan hozta magával szervezési tapasztalatait.

Rákóczi különben filozofálásra hajlamos, gondolkodásra, elmélyedésre fogékony lelke ellenére, erős gyakorlati érzékű is volt. Bizonyítják ezt nemcsak logikusan megszerkesztett, minden kapkodást, ötletszerűséget kizáró rendeletei, szabályzatai, hanem az is, hogy igen nagy súlyt vetett hadseregének felszerelésére, külső megjelenésére.

Talán kissé túl részletesen fejtegettük Rákóczi hadvezéri életével kapcsolatos megfigyeléseinket. Ezt azért tartottuk szükségesnek, mert életének legfon-

tosabb korszakában, a felkelés 8 évében, hadvezéri mivolta állott az események élén, hiszen életének legnagyobb és szinte mondhatnók, sajnos egyedüli pozitív eredménye, nemzeti hadseregének megszervezése volt. Volt idő, amikor ez a hadsereg fejlődésének delelő-pontján (1706—1707 fordulóján) elérte, sőt meghaladta a 100.000-es létszámot. Sok kuruckézbe került vár — elsősorban közöttük Érsekújvár — a francia tisztek szakszerű útmutatása és vezetése révén tekintélyes támpontokként tette lehetővé a hadrakelt sereg hadműveleteit és a Felvidék ipartűző városainak összes üzemei, iparosai a kuruc hadsereg számára dolgoztak. Érthető tehát, hogy országos gondjai között hadseregének gondjai állottak Rákóczi szívéhez legközelebb s a legmélyebb vonásokat rajzolták egyéniségének képére.

Az 1704. év végén a hadimérleg a nagyszombati csata után a császáriak javára billent, de Szatmár kapitulációja révén bőséges ágyúpark és hadiszer jutott a kurucok birtokába. Bottyán 1705 első napjaiban merész portyázással berontott Morvaországba. A hadműveleteket Károlyi kezdte meg a Dunántúlon, de onnan csakhamar ismét kiszorították. Bercsényi a Felvidéken és Csallóközben változatos guerillaharcokban foglalkoztatta Heister seregét. A Dunántúl visszaszerzésére Rákóczi alapos haditervet dolgozott ki s annak előjátékát, egy dunai átkelő létesítését, Paks vidékén Bottyán jól meg is kezdte, de Esterházy Dániel gróf altábornagy ügyetlen rendelkezései folytán magára maradt s kénytelen volt ezt a fontos pontot kiüríteni. Ezután született Rákóczi agyában az a kitűnő haditerv, hogy kelepcébe csalja az öreg Herbeville marsallt, aki a Csallóközből Lipótvár felmentésére indult. Tudjuk, hogy ezt a kitűnő tervet Rákóczi ügyetlen s parancsait nem pontosan teljesítő alvezérei

sikerének utolsó órájában elrontották. Ugyancsak ezek beszélték őt arra, hogy Pudmericnél kezdjen harcot a Csallóközbe hazaigyekvő Herbeville-lel. Hiába volt néhány ezredparancsnok és csapatának vitézsége, az összecsapás a kurucok vereségével végződött. Jellemző azonban úgy erre a csatára, mint igen sok más összecsapásra az, hogy a császáriak győzelme sohasem volt döntő jelentőségű. Rákóczinak mindig sikerült seregének roncsait rövidebb-hosszabb idő alatt összegyűjteni, anélkül, hogy a kezdés előnyét kezéből kiadta volna.

A pudmerici csata után Herbeville az udvari haditanács sürgetésére Erdélybe vonult, hogy az ott végszükségbe jutott Rabutin gróf császári altábornagyot megsegítse. Erdélyben akkor már Forgách Simon tábornagy vezetése alatt kissé rendszeresebb hadműveletek folytak, amelyek eredményeképpen az ott elszigetelve harcoló kis császári hadtest Nagyszében vidékére szorult. Rákóczi utasítása szerint Károlyi, Bottyán, majd később Esterházy Antal párhuzamosan követték az Alföldön át oda vonuló Herbeville seregét, neki sok kárt okoztak, de még sem tudták megakadályozni azt, hogy elérje Erdély határát. Közben a szécsényi gyűlés bezárása után Rákóczi udvari hadaival maga is oda sietett, hogy Zsibónál útját állja. De egyesült seregével vereséget szenvedett s kénytelen volt Kelet-Magyarországra visszatérni.

Az erdélyi vereséget azután némileg ellensúlyozta Bottyán előretörése, aki Dunaföldvár, Simontornya, Pécs bevétele után visszaszorította a dunántúli haderőt egész az osztrák határig.

A felkelés első éveiben Rákóczit az országba jövetele után legelőször uradalmainak jobbágysai, majd fokozatosan az országnak mindig több és több me-

gyéje ismerte el urának és a felkelés vezérének. 1704-ben Erdély fejedelmévé választotta s 1705-ben elérkezett az az idő, hogy Magyarország rendjei is felruházzák őt bizonyos alkotmányos formák között olyan államfői méltósággal és hatáskörrel, amelynek birtokában ezután még nyomatékosabban képviselhesse a magyar nemzet ügyét a külföld előtt. A „Recrudescent“ részletesen megalapozott kiáltványa már kijelölte a felkelés közjogi céljait s a régebbi magyar felkelésekre utalva (Báthory, Bocskay, Bethlen, Rákóczi György), az ország szabadságának visszaszerzésére irányuló mozgalmat amazokénál még jogosabbnak tartotta, hiszen az 1687/88-i törvények eltörölték a szabadkirályválasztás jogát és II. András záradékát a fegyveres ellenállás jogosultságáról. De Rákóczi azzal tisztában volt, hogy a nemzet jogos igényeit egy, laza talajon felépített felkeléssel, külső segítség nélkül sohasem lesz képes érvényesíteni. 1704 második felében kapta a külső segítségben vetett reménysége az első nagy dőfést. Marlborough herceg és Savoyai Jenő Höchstädtnél, Bajorországban döntő győzelmet arattak, a bajor választófejedelem elvesztette trónját s a franciák visszavonultak a Rajnáig. Rákóczinak az a reménye, hogy Miksa Emanuel-lel Bécs alatt fogjon kezet, meghiusult. Annál fontosabb volt tehát most a felkelés belső szervezetének megalapozása és megszilárdítása, hogy az ország elbírja a további hadviselést addig is, amíg a külső segítség reménye újból feléledhet.

III. A VÁLASZTOTT FEJEDELEM

A TETŐPONTON

A nógrádmegyei Szécsény község alatt elterülő mezőn, Bethlen Gábor díszes sátorában nyitotta meg Rákóczi szeptember 12-én a kuruc felkelés első alkotmányozó gyűlését.

A szécsényi tanácskozásokról általában ma is mint „országgyűlésről“ szoktunk beszélni, holott a tárgyalások lelke és irányítója Bercsényi, mindjárt kezdetben kifejtette a felkelés közjogi helyzetéről alkotott nézetét, amelynek lényege az volt, hogy habár e gyűlés kétségtelenül az egész ország akaratát képviseli, alakilag mégsem tekinthető országgyűlésnek, mert nem a koronás király hívta össze és a törvényes főméltóságok, primás, nádorispán nincsenek jelen. Ilymódon tehát azt ajánlotta, hogy nevezzék magukat lengyel mintára *confoederatió*nak, szövetkezett rendeknek s válasszák meg vezérükké II. Rákóczi Ferencet, azt a férfiút, aki eddig is a felkelés élén állott. A javaslatot a rendek egyhangúlag elfogadták, azzal a változtatással, hogy a választott államfőt nem nevezik lengyel mintára „marsall“-nak, hanem a magyar nyelv szellemének jobban megfelelő olyan címmel, amelyben bennfoglaltatik a legfőbb állami méltóság fejedelmi és vezéri jellege. Így azután Rákóczit egyhangúlag a szövetkezett rendek „vezérlő fejedelmé“-nek kiáltották ki, amit a latin nyelvben „Dux“ szóval fejeztek ki.

A gyűlés október 3-ig tartott s mindvégig higgadtan s tárgyilagosan tárgyalta a *confoederatio* alapvető kérdéseit és az elodázhatatlan belpolitikai és valósi ügyeket. Megalakította Rákóczi parlamentjét, a 24 tagból álló szenátust, a 13 tagú közigazdasági ta-

nácsot és megszerkesztette a magyar confoederatio szövetséglevelét az „Instrumentum Confoederationis“-t. Így tehát lefektette a felkelés közjogi alapjait, megerősítette Rákóczi helyzetét, most már alkotmányosan is reá ruházván az államfő — egy koronázatlan király — legteljesebb hatáskörét.

A confoederatiót a szécsényi gyűlés résztvevői csak átmeneti intézkedésnek képzelték el, amelyre csak addig lesz szükség, amíg a megkoronázott király a magyar alkotmányt helyreállítja. Mint minden átmenet, ez sem tudta biztosítani a nemzeti erőnek maradék nélküli összefogását, de mindenesetre meg volt az az eredménye, hogy Rákóczi lelkiismeretének és felelősségérzetének megnyugtatóására fontos államügyekben tanácsadó illetékes szervekre — a szenátusra és a közigazdasági tanácsra — támaszkodhatott. Hangsúlyoznunk kell azonban azt is, hogy Rákóczi sohasem hárította át a felelősséget amazok vállaira s továbbra is mindig csak magát okolta, ha némely politikai vagy katonai terve nem sikerült. Nem mulaszthatjuk el azonban a szécsényi konvent egy nagy hibájára rámutatni, amelynek eredetét abban kereshetjük, hogy a tanácskozó rendek a katonai kérdéseknél fontosabbnak tartották a belpolitikai feladatok megoldását. Ezeket tárgyalták lelkesen, szenvedéllyel még akkor is, mikor mindennek háttérbe kellett volna szorulni a hadviselési kérdések parancsoló sürgőssége előtt. Ha Rákóczi már a szécsényi gyűlés előtt készíteti el és törvényerőre emelteti általános katonai szabályzatát, — amelyet csak két év múlva, az ónodi országgyűlésen fogadtatott el, — akkor a felkelés katonai története feltétlenül más, kedvezőbb mederbe terelődik. Ez a mulasztás megbosszulta magát. A hadjárat tovább folyt. A katonai helyzet a következő években többször kedvezett Rákóczinak, mint a császáriaknak.

Hogy a fejedelem a kínálkozó kedvező helyzeteket nem tudta kihasználni, annak jórészt hadseregének szervezetlensége volt az oka.

Az 1706. esztendőben Rákóczi háborúja nem haladt lényeges döntő lépésekkel előre, de katonai helyzete mégis javult. Esztergom ostromát Rákóczi személyesen vezette, oda győzelmesen bevonult, de csak egy hónapig tudta azt megtartani. Bottyán a Dunántúl vitézkedett, Bercsényi fürgé lovasai Bécsset veszélyeztették s báró Andrassy István tábornok Vas megyében Győrvár—Egervár között aratott szép győzelmet. A császári hadműveletek vezetésében fordulat következett be, amikor Herbeville helyét, az ármádia egyik legkiválóbb tábornagya, Stahremberg gróf foglalta el. Rabutin altábornagy erdélyi seregét magához rendelte s vele Buda tájékán akart egyesülni, hogy az ország szívéből, központi helyzetből irányítsa a további hadműveleteket.

Rákóczi azonnal felismerte a veszélyt. Károlyit Erdélyből felrendelte, hogy Rabutint feltartóztassa, ő maga pedig Esztergom bevétele után szintén Tokaj felé sietett, hogy a két császári sereg egyesülését megakadályozza. Ez valóban nem is jött létre, mert Bercsényi morvamenti mozgolódásai Stahremberget lekötötték, mire Rabutin Kassa ellen fordult, de onnan a város sikertelen ostroma után eltávozott. Rákóczit igen bosszantotta az, hogy alvezérei — különösen Károlyi — nem tudták megakadályozni Rabutin feljövetelét. Mélyen lehangolta az a körülmény, hogy bár a helyzeti előny mindíg az ő oldalán volt, mégsem tudta a kedvező döntést kierőszakolni. Most már világosan látta azt, hogy XIV. Lajossal vagy szövetségeseivel Bécs körül sohasem fog egyesülhetni. 1706 áprilisában azonban meg volt a reménye ahhoz, hogy az olasz hadszíntéren győzelmesen harcoló Vendôme

herceg francia serege az Adrián és Horvátországon keresztül, a Dunántúl déli részére betörhessen. Nagy gonddal készítette elő Horvátország fegyverbe szolítását s ha terve sikerül s egy francia adriai expedíció lábát horvát földön megvetheti, ez a váratlan oldalról történő beavatkozás könnyen a magyarok javára dönthette volna el a küzdelmet. Kitűnő stratégiai gondolata mégsem valósulhatott meg, mert Vendôme marsallt a belga hadszíntéren bekövetkezett kedvezőtlen fordulat miatt sürgősen odarendelték. Reményének kútbaesése meggyőzhette volna a fejedelmet arról, hogy a franciák milyen mellékes ügynek tartják a magyar kérdést. Azzal, hogy Rákóczi felkelését megindította, tehát a Habsburg-házat keleten némileg foglalkoztatja, a franciák céljukat már el is érték. Ők a döntést a spanyol örökösödési háborúban nagyon érthető módon sohasem a magyar hadszíntéren keresték s ezért később sem küldtek zárt egységeket Rákóczi segítségére.

A fejedelem túlzott optimizmusával azonban ezt még sokáig nem akarta elhinni, mert XIV. Lajos pénzküldeménynel, jószóval, tanácsokkal továbbra is kitartásra serkentette. Amikor pedig Rákóczi büszkén tudatta erdélyi fejedelmévé és a szövetkezett magyarországi rendek fejedelmévé való megválasztását, és most már határozott szövetségkötési ajánlatot tett neki, a francia király Des Alleurs útján különös választ küldött. Elismerte Rákóczit Erdély fejedelmének, tehát ebben a minőségben hajlandó vele diplomáciai viszonyba lépni. De a szövetséges rendek még nem nyilatkoztatták ki az ausztriai ház uralmától való függetlenítésüket, tehát látszólag még elismerik azt uruknak. A francia király méltóságával pedig nem egyeztethető össze az, hogy más uralkodó alattvalóival szövetséget kössön. Ez a döntés volt előidézője az ónodi

abrenunciációt megelőző rozsnyói tanácsülések határozatainak. A szenátus tagjai már Rozsnyón ki akarták mondani a Habsburg-háztól való elszakadásukat, de Rákóczi bölcs mérséklettel figyelmeztette őket azokra a veszélyekre, amelyeket e nyilatkozatukkal a nemzetre hoznának. Ha a császár fegyverrel leveri őket, akkor a hódítás jogán minden törvényüket eltörölhetné. Másrészt viszont egyedüli reménységük mégis csak Franciaország támogatása lehet. Azt javasolta tehát, hogy e kérdésben csak a rendek meghallgatása után, az 1707 tavaszán Ónodra összehívott gyűlésen döntenek.

A külpolitika nehéz kérdéseinél talán még nehezebb gondok nyomták már ebben az évben Rákóczi lelkét. A hadiköltségek fedezésére a háború kezdetekor 2,000.000 forint értékű rézpénzt veretett. 1706 elején újabb 2 milliót s a hamisítások ellensúlyozására finomabb veretű Szűz Mária képekkel — ellenjegyekkel — látta el a forgalomban maradt példányokat. De mindez nem volt elég ahhoz, hogy megakadályozza a rézpénznek kezdetben kényszerkurzusát, később devalvációját, végül teljes elértéktelenedését. A kényszerintézkedések nem Rákóczitól eredtek. Egyenes lelke és a szegénység iránt érzett szánalma irtózott attól, hogy parancsszóval kényszerítse a nemzetet e pénznemnek kisebb értékben való elfogadására. De az érték hanyatlását megakadályozni ő sem volt képes. Tehetetlenül kénytelen volt hallgatni az eléje terjesztett panaszok tömegét és sokáig ellenezte a föld népének egyenes megterheltetését. Ő volt az, aki minden újabb hadiadó kivetésénél szorgalmazta azt, hogy a parasztság adóját terményekben róhassa le. Megengedte azt is, hogy az elértéktelenedett rézpénzt a földbirtokzálogok és adósságok kifizetésére is felhasználhassák. Ez viszont a hitelezők, a gazdagabb földbir-

tokos nemesség és városi polgárság körében okozott sok zavart és kellemetlenséget. Amikor az ónodi országgyűlés e pénznemnek 60%-os devalvációját mondta ki, a helyzeten már csak pillanatnyilag tudott segíteni. A felkelés végéig körülbelül 12 millió értékű rézpénz került forgalomba. Igazi hitele, vásárlóereje a külfölddel szemben, csakis a kis mennyiségben vettett ezüstpénznek volt és nem tartozott a szórványos esetek közé az, amiről Bottyán 1708 végén szomorú hangon ír a fejedelemnek, hogy a katonaság a zsoldfizetésnél kiosztott rézpénzt, mint értéktelen tárgyat, „az piacon elszórja mint az pelyvát.”

Könnyen megérthetjük azt, hogy Rákóczi ilyen súlyos vezetési, katonai, gazdasági és pénzügyi problémák eléjertornyosuló tömegében milyen zaklatott s állandó tépelődésekkel, tervezgetésekkel teli napokat tölthetett. Megnehezítette az ország ügyeinek központi irányítását az is, hogy — mint már említettük — a felkelésnek sohasem volt földrajzi állandó központja, tehát a fejedelem rendeleteinek végrehajtása, a csapatok, országrészek helyzetéről szóló jelentések beérkezése hosszú ideig tartott, sőt a forgandó hadihelyzet miatt gyakran lehetetlenné vált. A felkelés szövevényes ügyeinek lebonyolítására Rákóczinak megfelelő apparátusa sem volt. Katonai irodája, udvartartása csupán néhány személyből állott, úgyhogy a fejedelem kénytelen volt még a legkisebb ügyekkel is személyesen bajlódni. Így lett a felkelés urából a felkelés első szolgája, aki kora hajnaltól késő éjjelig íróasztala mellett törte fejét, sokszor megoldhatatlan problémákon, ha pedig csapatai körében tartózkodott, lármás haditanácsokon kellett vitatkoznia okoskodó generálisaival. Óriási uradalmainak vezetését sem adta ki kezeiből, rendszeres kihallgatásokon türelemmel végighallgatta a szegénység zajongó panaszait, köz-

ben külföldi követeket fogadott, naponta 8—10 levelet írt s még mindig tudott magának időt szakítani arra, hogy „jó könyveket olvasson“, „privatum archivumát“ rendezze, „magánosan való dolgokban foglalatoskodjék“, minden nap ájtatosan hallgassa a szentmisét és egyedüli kedvenc szenvedélyének, a vadászat örömeinek hódoljon.

Államfői, fővezéri nagy hatáskörében Rákóczi sokoldalú egyénisége és tehetsége teljesen kibontakozott, megállapodott és minden irányban tág működési teret talált. Mint államfő minden cselekedetében alkotmányos érzülete volt irányadó. A szó legszorosabb értelmében alkotmány- és törvénytisztelő ember volt, aki mindig alárendelte magát a szenátus vagy konvent végzéseinek, még akkor is, ha azok egyéni nézeteivel nem álltak összhangban. Sohasem akarta a régi magyar alkotmányos szokásokat és törvényeket felforgatni s új Magyarországot régi alapokon szeretne volna felépíteni. Fejedelmi díszét, „csillogó nyomornak“, a háborúval járó vérontást „utálatosnak“ tartotta, de ezek az érzései háttérbe szorultak hivatásának s abbeli meggyőződésének parancsszavára, hogy neki kötelessége nemzete szabadságát keresni és azért minden áldozatot meghozni.

Rákóczi seregében ideálisan oldotta meg a nemzetiségi kérdést is, mert sohasem tett különbséget azok között, akik egy értelemmel, egyforma lelkesedéssel és hűséggel szolgálták a nemzet ügyét.

Az ország területén csupán az erdélyi szászokat és délvidéki rácokat nem sikerült neki a magyar szabadság ügyének megnyernie, a szepességi németek, felvidéki tótok és rutének természetesnek találták azt, hogy a nemzeti szabadság nagy harcában nem a császári seregek kötelékében, hanem Rákóczi oldalán rántsanak kardot.

Rákóczi világnézete alapjában véve vallásos volt, de vallásossága sohasem ütközött össze hazafiságával. Ez a magyarázata annak a türelmességnek és megértések, amellyel a buzgó katolikus fejedelem más vallásfelekezetek iránt viseltetett. Kötelezőnek ismerte el dédapja és III. Ferdinánd között kötött linzi béke vallásügyi rendelkezéseit s az ellentéteket a katolikus és protestáns egyházak között tapintattal, barátságos kiegyezés alapján igyekezett áthidalni. Jellemző álláspontjára az a kijelentése, amelyet egy alkalommal a tiszántúli református püspöknek írt. „Micsoda hazafia volnék én, ha nem munkálkodnám hazámnak lelkitesti szabadságát? Kegyelmetek megmaradása, vallásának szabadsága, országunk törvényén fundáltatott“. A vallásszabadság dologát elsőrangú nemzeti feladatnak tartotta, mindenkitől vallásosságot, erkölcsös életet kívánt, szigorú parancsokkal üldözte a babonát, büntette a káromkodást és igen nagy súlyt vetett az ifjúság vallásos, erkölcsös nevelésére.

Igazságszeretete példás volt s bár egyéniségében az érzelmi elem volt az uralkodó, bíróságok, hadbíróságok ítéleteit mindig tiszteletben tartotta még akkor is, ha az elítéltet szívből sajnálta vagy lelkében már megbocsátott neki. Tanulni, művelődni szerető természetének következménye az, hogy igen szívesen társalgott és vitatkozott tudományos, művészeti kérdések felett udvarának műveltebb tagjaival, főhadiszállásán megfordult tudósokkal, művészekkel. Különösen a történelem, a hadművészet, a vallás és természettudomány kérdései érdekelték. Nagyon szerette az archeológiát s ha katonái sáncásás közben római kasztrumok maradványaira, régi feliratos kövekre bukkantak, sietett azokat biztosítani. Ha egy templomba lépett, elsősorban annak műkincsei, oltárképei, szobrai ragadták meg figyelmét. Nemcsak pártolója

volt a képzőművészetnek, hanem mint műkedvelő, maga is szívesen festegetett. Olaszországi útja alatt fejlődött műízlésével gyarapította várkastélyainak értékes képgyűjteményeit.

Udvarában nyugateurópai mintájú zenekart tartott, amelynek játékában miséknél, udvari ünnepegeknél szívesen gyönyörködött. Későbbi koroknak az a megállapítása, hogy udvari cigányzenekara is volt, a mai kutatás fényénél már megdőlt. Rákóczi udvartartását, amennyire tehette, teljesen a nyugati etikett szabályai szerint rendezte be, annak minden ceremóniáját igen fontosnak tartotta abban a meggyőződésben, hogy ezzel tartozik fejedelmi méltóságának.

Rákóczi korának egyik legjobb szónoka volt. Gyűléseken, táborokban tartott lendületes, meggyőző erejű beszédei úgy tartalmilag, mint forma tekintetében magas fokon állottak. Levelei az akkori kor levélirodalmának gyönyörű példái. Írásmódja csi-szolt, szellemes, fordulatos, kézírása szabályos, ma is könnyen olvasható, írást kedvelő, gyakorlott kézre vall.

Ha Rákóczi szellemi képességeinek, egyéniségének kutatásába mélyedünk, igazat kell adnunk Mikes Kelemennek, aki a rodostói legszomorúbb napok után keresetlen, de nagyon találó szavakban így jellemzi őt: „olyan fejedelmet szolgáltunk, akinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott.”

Az 1707. hadiesztendő Rákóczi fegyvereinek sok szép újabb kisebb-nagyobb diadalt hozott, de a felkelés ügye ebben az évben sem tudott teljes győzelmet aratni. A fejedelem hadinépe ekkor még látszólag harckészségének, vállalkozószellemének teljes virágában volt, de annak belső értéke a sok küzdelem, nélkülözés folytán már hanyatlott s a csapatok, létszáma a folyton újból és újból feltörő járványok és a már

mindíg sűrűbben előforduló átpártolások miatt fokozatosan apadni kezdett.

A küzdelem súlypontja ebben az évben a Dunántúl volt, ahol Bottyán félévig tartó hadjáratban újra Rákóczi fennhatósága alá hozta ezt az egész országrészt. A felkelés hadihelyzete kedvező volt. Rákóczi birtokában volt — Erdély egy részét kivéve — úgyszólván az egész Magyarország. A császári sereg állapota eléggé silány volt. A kurucok éjjel-nappal zaklató hadakozási módja elcsigázta, felaprózta azt, úgyhogy már a reguláris ezredek is kezdték unni a döntés nélküli folytonos harcot.

Az 1706. évi hosszas békealkudozások a béke ügyét nem vitték előbbre. Lord Stepney angol és Rechteren hollandi békeközvetítő jóindulatú fáradozásai nem jártak eredménnyel, pedig különösen Stepney határozott rokonszenvvel tárgyalta a magyar kívánságokat és nagyon tisztelte Rákóczi önzetlen személyét. A rozsnyói tanácsuléseket követő ónodi országgyűlésen 1707 júniusában a francia király biztató üzenetének meghallgatása után a fellelkesezett rendek kimondták, hogy a mai naptól fogva Józsefet nem ismerik el Magyarország királyának. Az országot interregnumnak jelentik ki mindaddig, amíg más országgyűlésen királyt nem választanak. A fejedelemnek újból hűséget esküdtek és megerősítették őt a királyválasztásig választott fejedelmi méltóságában. A turóc-megyei követeknek — Rakovszkynak és Okolicsányinak — felkoncolása nem volt a trónkérdéssel összefüggésben. E megye követei részben a katonai terhek ellen tiltakoztak, részben pedig burkolva a fejedelmet támadták. Rákóczi nem bírt uralkodni magán. Ez egyszer kilépett zárkózottságából és lelke mélyén átértzett, méltóságteljes, de szenvedélyes hangon előadott védekezése után pár szóban lemondott vezérlő

fejedelemségéről. Az ezt követő pillanatnyi csendben a rendek ráeszméltek arra, hogy itt most egy méltatlanul megbántott kivételesen tiszta és önérzetes egyéniség tárta ki keblét előttük, aki előtt meg kell hajolniok. Az kétségtelen, hogy a turóci követek felkoncolása Rákóczi beszédének hatása alatt, de az ő akarata ellen történt. Helyzete a nemzet élén e jelenet után erősebb lett, mint valaha.

A várva-várt francia segítség az ónodi abrenunciáció után sem érkezett meg. Rákóczi ennek ellenére sem ábrándult még ki a francia támogatás reményéből. A különben igen éles ítéletű, nagyműveltségű és áttekintőképeségű fejedelem külpolitikai kérdésekben csodálatosan jóhiszemű volt. Nem ébredt annak tudatára, hogy két szövetséges között a gyengébb fél mindig többet kér és vár, mint amit az erősebb megadni kész. Formális szövetség ugyan közte és XIV. Lajos között sohasem volt, de Rákóczi a megállapodásokat magára nézve minden vonatkozásban kötelezőnek ismerte el és hajlandó volt teljesítőképességének végső határáig is menni azért, hogy bebizonyítsa szövetségi hűségének és megbízhatóságának erejét. XIV. Lajosnak viszont a magyar ügy nem volt létkérdés. Rákóczi tragikus csalódása az, hogy ezt sokáig nem akarta elhinni s a nemzeti felkelés ügyének befolyását a spanyol örökösödési háború eseményeire erősen túlbecsülte. Franciaországi követe, Vetési Kökényesdy László, állandóan figyelmeztette őt arra, hogy ne bízzék túlságosan a francia segélyben. Itthon pedig Bercsényitől únos-úntalan hallania kellett azt, hogy a francia segítség csak olyan, mint a jágerkürt hangja, amely csak arra való, hogy uszítsa őket, de nem segít rajtuk. Sem ezek a figyelmeztetések, sem pedig az ónodi döntő lépés utáni, továbbra is csak tartózkodó francia álláspont sem volt képes megrendí-

teni XIV. Lajosba vetett bizalmát, akit ő kora legnagyobb emberének tartott. Egyenes lelkületétől minden fondorkodás távol állott, bármennyire művelt és gondolkodó fő volt, diplomáciai tervezetései igen sokszor a fellegekben jártak. Felfogása szerint a diplomáciában is a legjobb az egyenes út. Abból az alapelvből kiindulva, hogy az Istenfélelem minden bölcsesség kezdete, a történelmi események rohanó árában is az isteni gondviselés megnyilatkozását kereste. De XIV. Lajos udvara és eszes külügyminisztere, Torcy, nem ugyanilyen ideális irányelvek szerint intézték országuk sorsát és sohasem jutott volna eszükbe Rákóczit őszintén és nyíltan felvilágosítani arról, hogy külpolitikájuk keretein belül hogyan értelmezik ők a magyar felkeléssel való kapcsolatukat.

Ónod után azonban a fejedelem örökké tépelődő külpolitikai elgondolása új irányokat — ma azt mondanók orientációt — keresett. A magyar királykérdés ezután már nagyon időszerűvé vált. Mindazok a kapcsolatok, amelyeket Rákóczi 1707-től kezdve külföldi hatalmakkal kötni szeretett volna, a katonai segítség mellett, ennek a kérdésnek szolgálatában is állottak. Ekkor — 1707-ben — még Miksa Emánuel bajor választót szerette volna királyul megnyerni. E kérdést azonban csak úgy vélte megoldhatónak, ha kibékíti előbb Nagy Péter cárt XII. Károly svéd királlyal s ezzel megszünteti az északi háborút. Ha azután XII. Károlyt sikerül rábírní arra, hogy Bécs ellen vonuljon, akkor ezzel a magyar felkelés ügyét is diadalmasan befejezheti. Kedvenc gondolata volt az is, hogy XII. Károlytól kér 6000 embert. Ezek segítségével befejezi háborúját, azután ő segíti meg a svédeket Nagy Péter cár ellen. Sőt még azt is felajánlotta XII. Károlynak, hogy seregének egy részével hajlandó Sziléziába törni s ott egyesülni a Szászországot megszállva

tartó svédekkel. A fejedelem stratégiai elgondolásaiban ez volt az első alkalom, amikor magyar seregét az ország határán kívül akarta felhasználni.

Ezekkel a nagyszabású külpolitikai tervekkel Rákóczi letért a reális és az ő erejével, eszközeivel összhangban álló megoldások mezejéről. Ismét túlbecsülte a magyar ügy jelentőségét az északi hegemóniáért vetélkedő két nagyhatalom mozgalmával kapcsolatban. XII. Károly nem lépett ki zárkózottságából, hanem váratlanul kibékült a Habsburg-házzal és Lengyelországba indult, hogy Nagy Péterrel leszámoljon. Rákóczi ajánlközásait érdemleges válaszra sem méltatta.

Péter cár szívesebben fogadta a fejedelem ajánlközásait s 1707 szeptemberében kötött is vele titkos szerződést, amelyben megígérte Rákóczi megsegítését és a lengyel trónra emelését, ha a svéd király Magyarországra törne. Ennek a titkos szerződésnek folytatása nem volt, Rákóczinak és az oroszokkal való barátkozás legmelegebb szószólójának, Bercsényinek, ez a reménye sem teljesült soha.

Felmerült Rákóczi gondolatai körében még egy más szövetség lehetősége is. Amikor 1707-ben Erdély rendjei őt ünnepélyesen fejedelmi székébe iktatták, az ottani törökbarát körök sürgetésére, bár kelletlenül, de mégis küldött követeket a szultánhoz. Ezek elbeszéléséből meggyőződött arról, hogy a katonai dekadencia lejtőjén lefelé csúszó törököt komoly szövetségesként nem lehet tekinteni. Mélyen vallásos, keresztény lelke különben is irtózott a törökökkel való szorosabb kapcsolattól és politikájának nyugati orientációja miatt sem tartotta lelkiismeretével összeegyeztethetőnek azt, hogy újból Nyugat-Európára szabaddítsa, az évtizedek előtt nagynehezen kivert pogány törököt. De Rákóczinak ez a sokfelé való külpolitikai

mozgolódása mégsem volt egészen haszontalan. A bécsi kormány s a semleges békeközvetítők nem tudtak tisztába jönni valódi helyzetével s mivel azt látták, hogy követeit a külföldi hatalmak szívesen fogadják s velük tárgyalnak, a magyar konföderáció belső erejét és külpolitikai helyzetét a valóságnál erősebbnek hitték. Pedig Rákóczi helyzete ebben az időben minden téren már hanyatlani kezdett, maga is mindjobban kezdte belátni azt, hogy fegyvereinek tiszta, tökéletes győzelmébe vetett reménysége talán sohasem fog valóra válni. Sejtette már azt is, hogy a magyar felkelés ügyét csak úgy tudja tető alá hozni, ha hadseregével halogató harcok árán addig tartja fenn magát, amíg valamely külföldi nagyhatalom valóban megsegíti, vagy pedig az általános békekötésben a felkelés ügyét is bevonják.

Meghiúsult tervei ugyan közben-közben elcsüggesztették, de nem vették el a kedvét attól, hogy újabbat ne kovácsoljon. 1707 végén egy újabb nagyszabású hadműveletet gondolt ki.

Miksa Emánuel bajor választófejedelem 1708 tavaszán őszintén kijelentette azt, hogy többé semmit sem kockáztat a Habsburg-ház ellen, tehát a magyar királyjelöltséget sem fogadja el. Rákóczi erre szorosabbra fűzte a porosz királyi udvarral már az előző években megindított kapcsolat szálait. Az előzetes tárgyalások azzal végződtek, hogy a porosz király beleegyezett fiának, Frigyes Vilmosnak magyar trónjelöltségébe, de azt — az általános európai helyzetre való tekintettel — hivatalosan, nyíltan nem támogathatja. Hallgatólag abba is beleegyezett, hogy néhány brandenburgi ezred a sziléziai határon átszökve csatlakozzék Magyarországra induló fiához. De mindez csak akkor lesz lehetséges, ha Rákóczi nagyobb magyar sereggel Sziléziába tör s annak élén viszi Frigyes

Vilmost Magyarországra. Rákóczinak amúgyis régi terve volt a sziléziai protestáns rendek fellázítása a Habsburg-ház ellen s ezért e kettős lehetőséget összekapcsolva, lelkesedéssel készült Egerben az úgynevezett „sziléziai expedícióra.“

E nagyszabású stratégiai célnak megfelelően az év első felében a Felvidéken csak színleges, portyázó, védekező, kisebb ütközeteket engedett vívni, hogy az udvari haditanács és a Stahremberg utódjául újból főparancsnokká kinevezett Heister valódi szándékát meg ne tudja és Sziléziába való vonulását meg ne zavarja. Szépen felfegyverzett, felöltözött, pihent sereg élén indult erre a hadjáratra, amely — talán ez egész felkelés alatt — a legszabatosabban megfogalmazott, legjobban előkészített hadművelete volt. Sziléziai betörési tervét szűk látókörű alvezérei gáncsolták el. Ismételt haditanácsokon leszavazták s egy olyan hadműveletre — Trencsén ostromára — kényszerítették, amelyben már nem is jutott Trencsénig, hanem a vártól néhány kilométernyi távolságban Heistertől döntő vereséget szenvedett.

Emlékirataiban ezt a harcot a felkelés leggyászosabb, legszégyenletesebb eseményének nevezi, amely után már semmi sem sikerült. A vert sereg elszéledt s csak a következő év (1709) tavaszán lehetett azt újból összegyűjteni. Az ország általános hangulata, a napról-napra fokozódó nyomorral karöltve majdnem olyan pusztítást vitt véghez a lelkekben, mint a csatavesztés a fejedelem seregében. A felkelésbe vetett hit, bizalom végzetesen megrendült. A császáriakhoz való átpártolások szaporodtak, Ocskay árulása, Bezerédj megtántorodása, Nyitra kapitulációja olyan előjelek voltak, amelyekből Rákóczi szomorúan láthatta a vég kezdetét.

A felvidéki vereségben részt nem vett csapatok (Bottyán, a dunántúliak, erdélyiek) még tartották magukat és Érsekújvárt sem tudta Heister meghódoltatni. A fejedelem továbbra is lelkesítő kiáltványokkal igyekezett talpraállítani seregét és hirdette a felkelés győzelmében való tántoríthatatlan reménységét, de bizalmas perceiben őszintén megvallotta Bercsényinek, hogy már csak az Isten kegyelmében bízik. A vereség után Egerbe ment s onnan Szatmár felé, azzal az ürüggyel, hogy Károlyi hadtestével Erdélybe akar törni. Elvonulásának valódi oka azonban az volt, hogy nem bízott felvidéki seregének összegyűlésében s nem akarta magát kitenni annak, hogy Heister továbbnyomulása esetén előle menekülni legyen kénytelen.

Hogy Rákóczi mégsem fejezte be már ekkor a háborút, annak okait kizárólag diplomáciai működésében kell keresni. Még mindig reménykedett abban, hogy a Habsburg-házat ellenségei vagy legyőzik, vagy legalább is bevonják Magyarországot az általános békébe. Egyetlen célja volt tehát a háborús állapot továbbhúzása addig, amíg ez a szerencsés fordulat be nem következik. 1709-ben a hollandi békekövethez küldött üzenetében már hajlandó lett volna erdélyi fejedelemségét a Szepességből alakítandó hercegséggel felcserélni. De a bécsi kormány ekkor már nem akart ugyanolyan elfogadható feltételek mellett tárgyalni, mint 1706-ban. Az oudenarde-i és malplaquet-i francia vereségek után, a XIV. Lajostól várt segítség reményének amúgyis tűnő képe még halványabbá vált. S bár a bécsi udvar diplomáciai helyzete sem volt rózsás, azt a császár tanácsosai már jól látták, hogy a spanyol örökösödési háború vége felé jár. A hanyatlás

lejtőjére került magyar mozgalom nagyobb veszélyt már nem rejtett számukra.

Rákóczi az év utolsó hónapjában a Sárospatakon tartott gyűlésen igyekezett újból összekovácsolni a konföderáció már lazuló egységét. Itt kellett először tapasztalnia azt, hogy az ország megúnta a folytonos hadakozást. A vármegyék küldöttei békepártba tömörülve kívánták a háború befejezését. A fejedelem szugesztív fellépése és lelkes szónoklata ugyan elnémította a csüggedőket és lelkesedésre hangolta az egész gyűlést, de ennek már nem volt visszhangja, sem a fáradt, lerongyolt katonaság táboraiban, sem a katasztrófálisan rossz aratás miatt nélkülöző földnépe kunyhóiban. A fejedelem ezután Munkácson maradt s onnan figyelte aggódó reménységgel az orosz-svéd háború eseményeit, amely neki azért lett most még fontosabb, mert XIV. Lajos megkezdte a császárral a békealkudozásokat, anélkül, hogy Rákóczit a tárgyalásokba vonta volna.

Heister ezalatt tervszerűen folytatta a Felvidék megszállását s elérte a Szepesség határát. Rákóczi 1709 nyarán — amikor arról értesült, hogy a császári seregben szolgáló dán zsoldosezredeket hazarendelték — Liptó megyében akart támadással legalább tért nyerni, de e rövid hadjárat is kudarccal végződött. Az oroszok pultavai győzelme után Rákóczi igyekezett kapcsolatait Nagy Péter cárral még szorosabbra fűzni. Azt is kérte tőle, hogy ha diplomáciai okokból nagyobb sereget nem adhatna Magyarországra segítségére, akkor legalább küldjön egy erősebb megfigyelő csapatot Munkács várába. De a jóhiszemű fejedelemnek Péter cárban is csalódnia kellett. A cárnak, nagyszabású keleteurópai terveiben Magyarországra csak mint átvonulási területre volt szüksége. A magyar nemzeti felkelés célja nem érdekelte, s egészen mindegy

volt neki, hogy azon a magyar földön, amelyre szük-sége lesz (ha arra kerül a sor), a Habsburg-ház ural-kodik-e, vagy Rákóczi? A fejedelemnek keserűen kellett éreznie újból azt, hogy az ő kedvéért egy külső nagyhatalom sem fog összetűzni a Habsburg-házzal és szövetségeseivel.

Az Oláhország felől behurcolt pestis 1709-ben már óriási arányban dühöngött. Voltak ezredek, amelyeknek több mint a felét ragadta el a döghalál. Az egész ország mozgásban volt, a főurak családjaikkal a pestis elől ide-oda vándoroltak, maga Rákóczi is folyton változtatta helyét, szellős sátrakban lakott, hogy elkerülje a pestistől fertőzött falvakat s hogy az ellenség ne vegye észre seregének gyengülését. A pul-tavai csata után Magyarországra szorult párezer svéd-lengyel zsoldos katonát sikerült szolgálatába fogadni. Reménye újból feléledt, hogy e körül a reguláris mag körül talán újból megszilárdíthatja seregét.

Az év végén indult Zemplén megyéből utolsó had-járatára, amelynek célja csupán az volt, hogy az ellen-séges előőrsvonal nógrádmegyei szakaszát áttörje, ezzel tért, levegőt nyerjen és Érsekújvárat felsegítse. 1710 január 22-én Romhány községnél vívta utolsó nagy csatáját, amelynek végeztével pánikszerűen futó serege után Aszód, majd Jászberény—Cegléd vidékére vonult vissza. A svéd-lengyel zsoldosok hazaszéledtek s ezzel elkövetkezett a kuruc hadjárat legutolsó felvonása. Most már csak arról lehetett szó, hogy a császári sereg további térnyerését valamiképen megakadályozza és a még kezében lévő várakat megtartsa, de embereket már nehezen kapott. Legjobb hívei lassanként elmara-doztak tőle. A csapatrészek most már nem titokban hagyták el zászlóikat, hanem a nagy nyomorúságra, pestisre hivatkozva, nyíltan kérték elbocsátásukat. Tábornokainak, főtisztjeinek száma is napról-napra

apadt. Sokan kibujdostak Lengyelországba, de többen itthon maradtak s letették a hűségesküket. A fejedelem még egy próbát akart tenni legalább a Dunántúl visszafoglalására. Béri Balogh Ádámnak sikerült is egész Sopronig eljutni, de azután visszaszorult s amikor magárahagyatva, sőt a föld népének ellenséges hangulatától kísérve, Szekszárd közelében át akart kelni a Dunán, vitéz küzdelemben császári fogságba esett, seregét széjjelverték.

Mély szomorúsággal szemlélte Rákóczi a felkelés végső vonaglását. A kuruc sereg vezetését a főgenerálissá kinevezett Károlyi Sándor kezébe tette át, mert csak most ismerte fel azt, hogy a hadjárat befejezéséhez ez az ügyes, nagytekintélyű ember alkalmasabb lesz, mint az elbetegesedett és nem kedvelt Bercsényi. 1710 februárjában Lőcse kapitulált, követték sorsát a többi kuruc kézben lévő várak és városok s amikor ősszel Érsekújvár és Eger is megnyitotta kapuit a császár hadai előtt, a felkelés visszaszorult oda, ahonnan 1703-ban megindult, Keletmagyarország 5 vármegyéjébe. Rákóczi serege ekkor már csak alig 20.000 emberből állott, míg a császári főparancsnokul kinevezett Pálffy János gróf tábornagy, a spanyol örökösödési háború nyugati hadszínterein felszabadult ezredekkel gyarapodva, már közel 50.000 embernek parancsolt.

A magyarság szempontjából döntő és áldásos fordulat volt Pálffy főparancsnoki megbízatása. Seregével könnyen megsemmisíthette volna Rákóczi hadinépét, amely már ellenállásra alig volt képes. De mint jó magyar, felesleges vérontás nélkül akarta a mozgalmat lecsendesíteni és a háborút befejezni. Ügyes manővrozással visszaszorította Károlyi ezredeit a tiszántúli vidékre és megkezdte a békés befejezést előkészítő tárgyalásokat. De Rákóczi még mindig nem

adta fel reményét, hogy segélykiáltásaira az oroszok vagy lengyelek seregeket küldenek támogatására. Nevesebb alvezérei közül most már csak Esterházy Antalra és Károlyira számíthatott. „A megholtakat fel nem támaszthatom, az élők közül jókat nem csinálhatok” — mondta rezignálva. 1711 január 31-én Rákóczi Vaján először találkozott nagy ellenfelével, Pálffy Jánossal személyesen s elvben megállapodtak a békés megoldás lehetőségében. Azután Salánkra hívta a szenátus tagjait, hogy megbeszélje velük a további teendőket. Könnyes szemekkel ismertette a felkelés reménytelen helyzetét, feltette a kérdést, vajjon bezárkózzék-e utolsó híveivel Munkács várába s ott tartsa magát, amíg kívülről segítséget kap, vagy pedig kimenjen Lengyelországba, hogy személyes befolyásával sürgesse a külföldi beavatkozást. A szenátus utóbbit választotta. Rákóczi Károlyit bízta meg, mint teljhatalmú helyettesét a további tárgyalások vezetésével és 1711 február 22-én, ugyanazon az úton, amelyen 8 évvel ezelőtt bejött, elhagyta Magyarországot.

Károlyinak nehéz szerepe volt. Szíve mélyén megvolt győződve arról, hogy a békét mindenáron meg kell kötni. Másrészt viszont, amikor tárgyalásai közben, 1711 márciusában Rákóczit Strijben felkereste s tájékoztatta őt azok menetéről, látnia kellett azt, hogy a fejedelem — bár neki teljhatalmat adott — mégsem akarja elfogadni a magával hozott feltételeket. Károlyi később is figyelmeztette Rákóczit, hogy ne sokat reméljen a külföldi segítségtől s gondoljon arra, hogy az ország békét kíván és katonái cserben hagyják, ha ellenzi a békét. Rákóczi tántoríthatatlan jellemére és elvhűségére jellemző az a válasz, amit Károlyinak adott: „Mely, ha mind úgy történnék is, mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenbe vetni

reményemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocskolván, attól is mind eltávoznom, mind érdemetlenné tenni magamat. Ez oly végső resolútióm, melytől csak a halál választ el; s nincs oly nyomorúság s rabság, amely elmémben habozást okozzon.“

Ezzel a klasszikus tömörségű kijelentéssel, amelyben megrögzített elhatározásához élete végéig valóban hű is maradt, Rákóczi egyéni sorsának útját elválasztotta a nemzet sorsának útjától. Károlyi napról-napra jobban érezte azt, hogy a húrt a végsőkéig nem feszítheti. Hazaérkezve maga körül látta a béke után sóvárgó ezredeket, a városok, falvak szenvedő lakosait s bár megígérte Rákóczinak azt, hogy azonosítja magát a fejedelem felfogásával, a tárgyalásokat tovább folytatta.

Akkor, amikor Rákóczi az országot végleg elhagyta, az egész nemzet megható szeretete kísérte utolsó útjára, de a valóságban már csak a nemzet egy nagyon kis töredékének, udvarában élő híveinek, azok környezetének volt valóságos vezére és felfogásának képviselője. A nemzet összessége őszintén és mindenáron békét kívánt. Ez adott erőt Károlyinak ahhoz a nagy elhatározáshoz, hogy Rákóczitól elszakadjon és a fejedelem akarata ellenére is megegyezzen Pálffyval. 1711 május 1-én megkötötték a szatmári kiegyezést. A majthényi mezőn összegyűjtött utolsó kuruc sereg fegyvereit letette és újból felesküdt a király hűségére. A ratifikált békeszerződés 2. pontja tiszteknek, legénységnek teljes kegyelmet biztosított. Mindenki hazatérhetett, csak azt kellett megfogadnia, hogy otthon csendben marad.

Hogy a 8 évig tartó véres háború után ilyen szerződést lehetett létrehozni és ezzel elejét venni annak, hogy a győztes fél kivégezze, börtönbe zárja, vagy erőszakkal besorozza a felkelésben résztvevőket és vezéreiket, ez kétségkívül Károlyi és Pálffy közös

érdeme. Habár ez a béke politikai téren nem volt oly kedvező, mint az, amelyet 1706-ban — a bécsi udvar békehajlandóságának kedvezőbb időpontjában — kötni lehetett volna, Károlyi az adott helyzetben többet valóban nem érhetett el.

A szatmári béke Rákóczinak is teljes kegyelmet ígért, ha visszatér a koronás király hűségére. Erdélyi fejedelmi címéről azonban le kellett volna mondania. Erre ő nem volt hajlandó. Beiktatásakor tett fogadalma lebegett állandóan szemei előtt, lelke mélyén hitte azt, hogy a konföderációnak és Erdély rendjeinek tartozik azzal, hogy fejedelemségéhez ragaszkodjék és azt mindenáron visszaszerezze. Hű és következetes maradt önmagához. Azzal az elhatározásával pedig, hogy a kegyelmet visszautasította és kényelméről, óriási vagyónáról lemondva, inkább választotta a kalandos hontalanság keserű kenyerét, az utókornak olyan fel-emelő példát mutatott, amelyhez hasonlót alig találunk. Ha itthon marad, csak szomorú szerep jutott volna osztályrészeül. Jelenléte a békére vágyó nemzet körében állandó nyugtalanságra adott volna okot, ha pedig teljesen tétlenül visszavonul és alkalmazkodik az új helyzethez, akkor következtelen lesz önmagához. Távozásával lényegesen megkönnyítette a nemzet békés továbbfejlődésének lehetőségét.

IV. AZ ORSZÁGNÉLKÜLI FEJEDELEM

LENGYELFÖLDÖN

Szomorúan lépte át Rákóczi a lengyel határt. „Post equitem sedet atra cura“. Az elfogadható béke iránti reményét nem vesztette ugyan el, de mintha előre érezte volna már azt, hogy az ország, a nemzet nem fogja követni az ő gondolatmenetét, hanem visszatér a koronás király hűségére, ha ő továbbra is kitart eddigi álláspontja mellett. „Confessió“-jából visszatükröző lelkiállapotát ez a tépelődés jellemzi, a felelősségérzet még nehezebben reá nehezedő súlya alatt. Egyelőre még kíséretében voltak bejáró emberei, kamarásai, nemesi testőrcsapata, a Charrière ezredes vezette idegen lovascsapat, és szenátusának 8—9 tagja, akikről most még neki kellett gondoskodni. Lengyel barátai szívesen fogadták és Lembergben (a kurucok régibb magyar szokás szerint Ilyvó-nak mondták a lengyel Lwow nevet) erősen bíztatták, hogy nem hagyják el Magyarországot ügyét. Ekkor tudta meg I. József halálának hírét. Örömmel üdvözölte azt, abban a meggyőződésben, hogy az Isten ilymódon könyörült meg a nemzeten, mert azt hitte, hogy most valóban visszatért Magyarország önrendelkezésének, királyválasztásának a joga, tehát a Károlyitól, az ő akarata ellenére megkötött békére nincs szükség. Meg is írta Károlyinak, hogy a császár halála után a hadakozásnak szünetelni kell, amíg új királyuk nem lesz. Ha azután az új király törvényes országgyűlést hív össze s ott leteszi az alkotmányról szóló esküt, erre az országgyűlésre Rákóczi maga is szívesen hazautazik.

Egyúttal nyílt levelet is küldött a hazába, amelyben tiltakozott Károlyi béketárgyalásai ellen, felszólí-

tott mindenkit, hogy a meghalt császárnak letett hit alól felszabadulván, keressék újból nemzeti ügyük diadalra jutását s gyülekezzenek Esterházy Antal gróf vezérlete alatt Munkács környékén. Ebből a kiáltványból állapíthatjuk meg azt az érdekes jelenséget, hogy Rákóczi ekkor még a legszigorúbb legitimitás alapján állott és későbbi emigrációs politikájának útvesztőibe csak akkor tévedt, mikor a szatmári békét Eleonora, az özvegy királyné, majd később a Spanyolországból Bécsbe érkezett új császár, III. Károly magyar király is megerősítette.

Rákóczi legsürgősebb dolga volt Lengyelországban Nagy Péter cár segítségének biztosítása, aki 1711 május elején Jaworowba érkezett. A fejedelem elébe utazott. Ekkor találkozott Zalosce faluban 5 és félesztendei távollét után először feleségével, Sarolta Amália fejedelemasszonnyal. Önvallomásaiban őszintén bevallja azt, hogy felesége iránt valamikor érzett szerelme már régen elmúlt s lengyelországi tartózkodása alatt inkább kereste politikai barátnőjének, Szeniavszka hercegnőnek társaságát. A házaspár, bár udvariasan, de szeretet nélkül élt egymás mellett. Különben is legfőbb gondja Rákóczinak a cárral való megegyezés volt, akivel a jaworowi vár szép kertjében találkozott először, május 12-én. Mindjárt megbeszélésük elején kitűnt, hogy a franciák nem szövetséget ajánlanak az oroszoknak, — mint ahogy azt Rákóczi hitte — hanem csak közbenjárást a küszöbön álló török-orosz háború elhárítására. A cár a következő napok és hetek tárgyalásai alatt is állandó rokonszenvet mutatott Rákóczi iránt, kifejezte sajnálkozását efelett, hogy a franciák cserbenhagyták a magyar ügyet, de mindez nem akadályozta meg őt abban, hogy III. Károly trónralépését hivatalosan el ne ismerje, tehát a valóságban máris színt vallott Rákóczi ellen. A feje-

delem mindazonáltal meg volt elégedve a tárgyalások sikerével s megnyugodva tért haza jaroslai uradalmának — amelyet a felkelés alatt XIV. Lajos vásárolt és adományozott neki — egyik kastélyába, Wysockóba. Pár nap múlva a cár elindult Moldvaországba, a török határon felvonult seregéhez. Rákóczi útközben ünnepélyesen fogadta őt, úgyszintén az akkor Jaroslauban tartózkodó Ágost lengyel királyt is, azután pedig örök optimizmusával írta Sennyey István kancellárjának, hogy: „mind az cárral, mind Augustus királlyal szerencsésen elvégeztem negotiációimat“. A Munkács várába szorult kurucok tehát ne féljenek az őket ostromló Löffelholz tábornok ágyúitól, tartsanak ki, mert csak időt kell nyerniök ahhoz, hogy a cár, ha elvégzi a török háborút, megsegíthesse Magyarországot.

Egy hónapi ostrom után június 22-én Munkács kapitulált s ezzel kicsúszott Rákóczi lába alól a felkelés legutolsó mentsvára. A francia udvarhoz való viszonya is mindjobban hidegült. Nyomott kedélyhangulatban töltötte napjait, mert anyagi gondjai növekedtek és környezetének mindig több tagja kezdte őt cserbenhagyni. Leghűségesebb emberei elfogadták a békefeltételeket s hazatértek békés foglalkozásaikhoz, vagy pedig Pálffy felhívásának engedve, visszaléptek III. Károly seregébe. Élete sem volt biztonságban, mert Bécsből pénzelt kémek halálra keresték. Igen lesújtotta francia követének, Vetésynek az üzenete is, hogy a francia udvar nem segíti tovább, maga is békülni akar. Torcy külügyminiszter szerint Rákóczi a szatmári béke folytán szuverén uralkodóból ismét egyszerű alattvalóvá süllyedt, XIV. Lajosnak tehát nem érdeke többé vele szóbaállni. Rákóczi heves tiltakozása ezekután természetesen visszhang nélkül hangzott el.

A török-orosz háború az oroszokra megalázó békével végződött, amelyről Rákóczi augusztus végén Nagy Péter cár személyes közléséből értesült. Ismét egy reménye esett ezzel kútba. Péter cárnak ezután sokkal nagyobb gondjai voltak annál, hogy a magyarok ügyét támogassa. Csupán azt ajánlhatta Rákóczinak, hogy Ukrajnában, Kiew vidékén ajándékozandó orosz területen telepedjék le bujdosó társaival. Rákóczi ezt az ajánlatot nem fogadta el, mert nem akart még jobban eltávolodni az északi és nyugati események színhelyétől, hanem azt határozta, hogy tovább is a cár környezetében maradva, elkíséri őt Elbingbe, Danzig közelébe s ha nem tudja kierőszakolni támogatását, hajóra ül s Angliába vagy Franciaországba megy igazát keresni. Feleségét nem akarta magával vinni, hanem kis udvartartással jaroslai uradalmában hagyta. 1711 augusztus 29-én búcsúztak el egymástól s többé sohasem találkoztak. Péter cár aznap indult 11 hajóval a Visztulán lefelé, az egyik hajón ült Rákóczi 24 emberből álló kíséretével.

Rákóczinak elég kellemetlen utazásban volt része. Kifinomult ízlésű, művelt, okos társalgásokhoz és előkelő udvarias érintkezési formákhoz szokott lelkülete undorodott Nagy Péter cár durva, faragatlan modorától és a vad dőzsölésekké fajult korcsmai mulatozásoktól, amelyekben a cár kedvéért kénytelen volt résztvenni. Ezért könnyen búcsúzott szeptember végén a karlsbadi fürdőbe távozó Nagy Pétertől s még három hetet töltött Thornban, ahol Katalin cárnéval folytatott beható tárgyalásokat. A cárné Rákóczit szívesen fogadta, de a magyarok megsegítése ügyében biztató ígéretnél többet ő sem adhatott. Thornban Rákóczi és kísérete levetette magyaros viseletét és francia ruhákat öltött, azután október 1-én Danzigba utazott, ahol álnév alatt, mint orosz

tiszt telepedett le. Bezenval báró francia követ nagyon szívesen fogadta, úgyhogy Rákóczinak újból feléledt az a reménye, hogy XIV. Lajos mégsem ejti őt el teljesen, hanem érdekében hathatósan közbe fog lépni a várható végső békekötéseknél. Közben újból találkozott Nagy Péter cárral, de most már végleg kiábrándult az orosz segítségből.

Még egy évet töltött Rákóczi Danzigban, teljes visszavonultságban, elég nehéz körülmények között. A francia királytól pontatlanul kapta megígért havi járandóságát. A politikai horizont közben folyton homályosabb lett feje felett. III. Károly 1712 május 22-én magyar királlyá koronáztatta magát. Mivel Rákóczi és bujdosó vezértársai a békekötésben meghatározott hat hét alatt nem jelentkeztek a hűségeskü letételére, a kegyelemből végkép kizárták és száműzték őket. Közben Rákóczi anyagi helyzete szemlátomást romlott. Haza kellett bocsátania azt a 60 nemes ifjút is, akik jobb jövő reményében a jaroslai birtokon tengődve még várták visszatérését. Közülük néhányat előreküldött Párizsba, mert most már végleg elhatározta azt, hogy odaköltözik. Az utrechti kongresszus 1712-ben kezdődő tárgyalásaira erdélyi fejedelemségére vonatkozó jogait meggyőzően bizonyító emlékiratát benyújtotta, sőt külön meghatalmazott biztosokat is küldött oda, de eredménytelenül. A tárgyaló felek közül senki sem akarta Rákóczi ügyét magáévá tenni, mert szükségtelennek tartotta a béketárgyalások súlyosabb európai problémáit a magyarok, illetve Rákóczi, jelentéktelennek látszó kívánságaival megnehezíteni.

A száműzött fejedelem helyzete Lengyelországban tarthatatlanná kezdett válni. A Habsburg-házzal békében élő lengyel király már személyes biztonságáról sem akart kezeskedni s így Rákóczi 1712

november 13-án örömmel távozott Danzigból, hogy az Anna angol királynő ottani követétől rendelkezésére bocsátott „Szent György“ nevű hajón előbb Londonba, majd onnan Franciaországba utazzék. Erős viharokkal küzdve, december 7-én kötött ki Anglia partján, Hull közelében s onnan a szokásos vesztegzár letelte után a Themse torkolata felé hajózott tovább. Itt újabb csalódás érte. Ausztriának londoni követe tiltakozott az ellen, hogy Rákóczi Londonba jöjjön, úgyhogy a fejedelem nem tudott Anna királynővel találkozni, aki pedig az egész felkelés alatt és bujdosásának első idejében is mindig rokonszenvvel kísérte küzdelmét.

1713 január 12-én a hajó a calaisi csatorna felé fordította vitorláit s Rákóczi január 13-án délután 1 órakor lépett Dieppe község közelében először francia földre. Mint „comte de Charoch“, Sáros grófja, utazott aztán tovább. Január 28-án érkezett Párizsba s február 12-én Versaillesben állt végre először szemközt XIV. Lajossal.

A MAGÁNYOS TERVEZGETŐ

Tévedés volna azt hinnünk, hogy XIV. Lajos a magyar ügy és Rákóczi felkelése iránt őszinte rokonérzést s azok bukása után szánalmat érzett volna. Tudjuk azt, hogy a Rákóczitól annyira sürgetett, valóságos szövetséget sohasem kötötte meg. Rideg közönnyel nézte tragikus vergődését és azt, hogy miképpen áldozza fel jövőjét, otthonmaradásának lehetőségét, egy további francia támogatás csalóka reményéért. Amikor azonban a koldusbotra jutott fejedelem méltóságos magatartását és vonzó egyéniségét megismerte, őt nagyon szívesen fogadta kör-

nyezetébe. Udvertartása is a legnagyobb előzékenységet és udvariasságot tanúsított Rákóczi iránt. A fejedelem sok jóbarátot szerzett, résztvett az akkori zajos párizsi élet minden örömében és szórakozásában, megjelent a király vadászatain, nagy fogadásain és az udvari ünnepeken. Veleszületett tapintatos és előkelő érzésének sugallatára azonban mindenütt csak mint Sáros grófja szerepelt, mert érezte azt, hogy erdélyi fejedelmi címének hangsúlyozása, a bécsi udvarral akkor már béketárgyalásokat folytató XIV. Lajost feszélyezné. Leginkább a király törvényesített fiával, legkedvesebb vadásztársával, a toulousei gróffal barátkozott. Magabazárkózva megőrizte lelkiegyensúlyát, előkelő, tartózkodó szívélyességgel érintkezett mindenkivel, de senkinek sem adott okot arra, hogy szánakozzék rajta, vagy hiú politikai reményeit, tervezetéseit kinevesse. 40—50 főnyi udvertartásának ellátására a király évdíjat adott neki, majd rendelkezésre bocsátotta a párizsi városház bevételeinek egy részét. De a királytól engedélyezett segélyforrások lassanként kezdtek elmaradozni. Rákóczi komoly anyagi gondok között, valószínűleg valamelyik francia barátjának tanácsára, kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy a „Hôtel de Transylvanie“-nek nevezett házában, a magyar emigráció egyik főalakja, Brenner apát, vezetése alatt kártyaklubot rendezzenek be, amely miatt később sok kellemetlensége támadt. Ezért a lépéséért nem kárhoztathatjuk. A kártyázásból és nyilvános szerencsejátékból származó jövedelem abban az időben igen sok előkelő embernek volt megélhetési alapja; ezt a legfelsőbb körökben és az udvarnál is jól tudták és szinte természetesnek tartották.

Rákóczi lelke ebben a környezetben is tiszta maradt, de mindez a sok kellemetlenség és csalódás

döntő fordulatot idézett elő életében. Vadászatai közben megismerkedett a grosboisi camalduli szerzetesek magános életével; vallásos világnézete felülkerekedett benne, eddigi viszontagságos élete után elmélyedő magányra vágyódott. A politikában különben sem volt már sok öröme, mert a nyugati háborút befejező bádeni béke után (1714 szeptember 14) már semmi reménye sem lehetett ahhoz, hogy Franciaország őt újból nyeregbe segítse. Keservesen csalódott egész életét eddig irányító óhajtaiban és terveiben, életének további értelmét ezentúl új utakon kereste s megtalálta a vallásos megnyugvásban. A kolostor közelében kis vadászkastélyt bérelt s napjait a camalduli szerzet szigorú szabályai szerinti életrendje, lelki gyakorlatai, teológiai tanulmányai és írásai foglalták le. Közben tovább is levelezett lengyel és török földre bujdosott híveivel. A rendház tagjai között igen sokan voltak janzenista-gondolkodásúak, úgyhogy Rákóczi is határozottan ennek az irányzatnak lett híve. Lelke érdekes változáson ment keresztül. A magyar szabadságharc örökké tevékeny szervezőjéből, sokfelé tekintő diplomatájából, az Istennel beszélgető, magányos, mély vallási kultúrába merült filozófus lett. A grosboisi erdő csendjében fogott hozzá Szent Ágoston példájára Confessiójának, Emlékiratainak és még néhány, csak a legutóbbi időben felfedezett állambölcseleti, teológiai keretek között mozgó munkájának megírásához, amelyek a keresztény fejedelmek élete feletti elmélkedésekkel foglalkoznak. A reményeiben csalódott uralkodó a janzenista-gallikán környezetben francia íróvá fejlődött, aki a lélek vizsgálatát tette munkáinak tárgyává. Bár néhány művét a hivatalos egyházi cenzúra kárhözatra ítélte, ő továbbra is meggyőződéssel haladt — mint egyházának hű fia — az igazságkeresés szellemi útján s ilyen tárgyú köny-

vekben bővelkedő könyvtárát később Törökországba is magával vitte.

XIV. Lajos halála után — 1715 őszén — még kevesebb keresnivalója volt Párizsban. A régenssel csak egy-kétszer találkozott s a XV. Lajos trónra-léptéig az államügyeket vezető régenstanács tagjaihoz sem volt szorosabb kapcsolata. Sokáig azonban nem élvezhette azt a lelki és testi megnyugvást, amit grosboisi magánya neki szerzett, mert az Ausztria és Törökország között 1716 után kitörni készülő háború miatt újból felcsillant az a reménye, hogy Magyarországra visszatérhet, mégpedig ezúttal a törökök segítségével. Törökországi megbízottja, Pápay János közvetítette a tárgyalásokat és 1717 márciusában egy török tengernagy kíséretében Grosboisban megjelent a szultán és a nagyvezir leveleivel, amelyekben Rákóczit felszólították, hogy mint Magyarország és Erdély fejedelme, jöjjön Törökországba, alakítson ott a török porta pénzén hadsereget a keresztény foglyokból s vegyen részt az Ausztria ellen viselendő háborúban. Rákóczi szerette volna a Habsburg-ellenes Spanyolországot is megnyerni egy spanyol-magyar-török szövetség számára, ezért húzta-halasztotta az időt és csak 1717 szeptember 16-án szállt Marseilleben a toulousei gróftól felszerelt „Gábor Angyal“ nevű hajóra. Viszontagságos tengeriút után, október 10-én, kötött ki a hajó a Dardanellák bejáratánál Gallipoliban. A szultán megbízottai mindenütt koronás főket megillető tiszteletben részesítették őt, de az ünnepélyes fogadtatás feletti örömét megrontotta Savoyai Jenő belgrádi döntő győzelmének és béketárgyalásainak a híre. „Hadakozásra hívtak ide, de békeségre jöttünk“ . . . írja Mikes egyik levelében s a következőben prófétai megérzéssel megjegyzi: „az el volt végezve, hogy ebben az országban töltsük a bujdosást“. Rá-

kóczi egy pillanatig arra is gondolt, hogy visszatér Franciaországba, de azután bízva a spanyol szövetség létrejöttében, mégis Konstantinápolyban maradt, ahol a szultán 1718 január 4-én kitüntető szívésséggel fogadta. Boissimène ezredessel, V. Fülöp spanyol király állítólagos követével és a törökökkel folytatott tárgyalásai azonban kudarccal végződtek. A szultán a magyar sereg megalakítására pénzt nem adott s a nyugateurópai politika újabb fordulata miatt a spanyol kormány jobbnak látta Rákóczival és a törökökkel folytatott tárgyalásait nyíltan letagadni és Boissimènet visszarendelte.

Az osztrák-török háborút befejező passarowitzi béke (1718 június 5) Rákóczinak és bujdosótársainak kiadatását követelte. A török megbízottak azonban tudatták a békekongresszussal, hogy Rákócziék a fényes porta vendégei, a szultán semmi áron sem követhet el olyan becstelenséget, hogy őket kiadja. Abba azonban mégis kénytelenek voltak beleegyezni, hogy Rákóczit a határok nyugalma érdekében a török birodalom másik, távolabb eső vidékére küldjék. Így kerültek azután a magyar bujdosók Bujukderen—Jenikőjön át, 1720 április 24-én, száműzetésük utolsó állomására, Rodostóba, a Marmara-tengerparti kis város örmény negyedében kijelölt lakhelyükre.

A száműzött fejedelem életének utolsó 15 évét kolostori csendben, nagyszabású, de meddő diplomáciai tervezgetések és serény irodalmi munkálkodás közepette töltötte. A bujdosók megélhetéséről a török császár gondoskodott. Ebből az összegből azonban csak arra tellett, hogy Rákóczi szűkösen ellássa kis udvartartását. Az a legenda, hogy ő Törökországban is erdélyi fejedelemségéhez méltó fényes udvartartást tartott, a mai történetkutatás fényénél már szétfoszlott. Csupán lelkében maradt élete utolsó percéig

fejedelem, és mindig szűkebbre apadó környezetének minden tagja mindvégig korlátlan tisztelettel és hódolattal tartotta őt urának és fejedelmének. Rákóczi igyekezett ugyan a hozzá érkező követeket, külföldi megbízottakat — amennyire tehetette — a régi etikett szabályainak megfelelő formák között fogadni, de a rodostói szomorú kolónia élete nem fejedelmi, hanem igen szerény volt és a fejedelemnek szinte aszkétikus életmódjához igazodott. Rákóczi a nap nagyrészt írással töltötte. Szüntelen tervezgető agya nem fáradt ki mindig újabb nagyszabású külpolitikai tervek kovácsolásában, amelyeknek egy célja volt, őt erdélyi fejedelemségébe visszasegíteni. Erősen megvolt győződve arról, hogy Magyarország tárt karokkal várja és óhajtja visszatérését s még akkor sem ábrándult ki, amikor Esterházy Antal tábornagy egy, magyar bujdosókból, de túlnyomórészt lengyel- s más haszonleső idegenből alakított csapatának 1717-ben Máramaros felől való betörését maga a béke után vágyódó nép hiusította meg. Az európai politika más utakon haladt, mint ahogy azt Rákóczi képzelte s Magyarország sorsa sem fejlődött olyan irányban, mint amelyben ő azt visszatéríteni szerette volna. A nemzet kibékült koronás királyával és bár Rákóczi nevét továbbra is szeretettel és tisztelettel emlegették itthon, nagyon kevés embernek lett volna kedve egy újabb kuruc mozgalom viszontagságos idejét visszakívánni. Rákóczi is beleesett minden emigráns tévedésébe. Nem akarta elhinni azt, hogy az események feje felett tovább rohantak és a reális politika lüktető életéből kikapcsolódva, félretolva, mindig újabb és újabb, de elérhetetlen utakat keresett erdélyi fejedelemségének visszaszerzésére, mert mindjobban elhatalmasodott benne az a meggyőződés, hogy neki fejedelemségét keresni isteni küldetésénél fogva

és a rendeknek letett esküje miatt, szent kötelessége.

Egyik csapás a másik után érte. Az angliai Law-Bankház csúfos bukásánál, Párizsban hagyott vagyonát 1721-ben elvesztette. Következő évben felesége egy párizsi kolostorban meghalt. Két fiát Bécsben nevelték, jobban mondva *nem* nevelték. Szűkös körülmények között magukra hagyatva tengődtek a Rákóczi-fiúk, mert az udvar a Rákóczi-név varázslatos erejétől félve, szándékosan hagyta őket a tanulatlanság, lelki és testi degeneráltság lejtőjén lefelé siklani. Később a császár Olaszországban adott nekik uradalmakat, olasz nevek alatt itt, Francia- és Spanyolországban éltek jelentéktelen életüket. A fejedelem nem is ismerte őket. József fiát egyéves korában látta utoljára, bécs-újhelyi börtönbe jutása előtt. György 1727-ben meglátogatta édesatyját Rodostóban, de nem sok örömet okozott sem neki, sem a többi hű magyarnak, akik benne hasztalan remélték uruk utódját, a magyar szabadság jövődő bajnokát.

A sorscsapásoktól sújtott fejedelem ezután méginkább könyveibe, írásaiba temetkezett. Megírta politikai végrendeletét s hosszú külpolitikai memorandumokat intézett Európa különböző államférfiaihoz. Sok baja volt azzal a sok külföldi kalandorral, akik fantasztikus tervekkel akarták jóhiszeműségét kihasználni. A könnyen hívő fejedelem sokszor már majdnem kalandos vállalkozásokba is bocsátkozott, szerencséjére ezek megvalósulásuk előtt meghiusultak.

Az évek multak, leghívebb emberei, Bercsényi, Esterházy kidőltek oldala mellől. A Fekete-tenger partján szerepnélküli tespedésre kárhoztatva élete végén alázatos, megbékélt szívvel kereste az utat Istenéhez és csendes, bánatos reménykedéssel várta azt, hogy mikor üt a cselekvés órája. De életének órája

előbb lejárt. 1735 március elején a hűséges Mikes már észrevette a fejedelem erejének hanyatlását s április 8-án már megírhatta legmeghatóbb levelében azt, hogy : „az Isten árvaságra tett bennünket és kivette ma közülünk a mi édes urunkat és apánkat 3 óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyánknak halálukat kell siratnunk“.

A MAGYAR EMBER gondolkodásmódjára jellemző az, hogy ezer éves történetünk alakjai közül leginkább azoknak emlékét őrzi meg különös kegyelettel, akik egy nagy eszme érdekében vívott küzdelem után sikertelenül elbuktak. A sikertelenség tragikuma fokozza a történelmi nagyságok iránt érzett kegyelet erejét. Látjuk ezt különösen II. Rákóczi Ferenc példáján. Lelkesedéssel, a legnagyobbfokú önzetlenséggel fogott nagy feladatának megoldásához, sikertelen életének utolsó lehelletéig hű maradt elveihez és következetes önmagához. Ezért áll alakja 200 év visszatekintő perspektívájában ragyogó fényben ma is előttünk, mint magyar történetünk legtiszteletreméltóbb jellemének és szabadságharcosának emléke. A külföld pedig Rákócziról mintázhatja a lovagias, nemesen gondolkodó és cselekvő magyar ember és a tántoríthatatlanul hűséges szövetséges képét, aki hivatástudatában az eszme diadalát fontosabbnak tartotta, mint egyéni érdekeit.

Egész életét felsőbb erkölcsi parancs szerint rendezte be, reáruházott hivatásának betöltésében szüntelenül komoly felelősséggel, kötelességtudással fáradozott, a sok megaláztatást erős lélekkel tűrte. Életfolyásának, munkásságának jellemzésére és eredményére teljes mértékben alkalmazhatjuk azt a bölcs mondást, amelyet századok mulva egy nagy magyar

államférfi — Tisza István gróf — mondott : „... az ember dolga a becsületes igyekezet, a siker magasabb hatalmak kezében van.“

A SÚLYOS KÁLVÁRIÁT járt fejedelem sírhelyét a későbbi századok Törökországba utazó magyarjai kegyelettel keresték fel, de még sok időnek kellett eltelni addig, amíg a fejedelem hamvait számkivetésük földjéről haza lehetett szállítani. A Rákóczi-kultusz lelkes ápolójának, Thaly Kálmánnak, érdeme az, hogy Rákóczi sírhelyét pontosan megállapította és országos mozgalmat indított a fejedelem és bujdosó társai földi maradványainak hazahozatala érdekében. Közel 30 éves fáradozását siker koronázta, mert I. Ferenc József király 1904 április 20-án az akkori kormány elnökéhez intézett legfelsőbb kéziratában megnyitotta a hazatérés kapuját Rákóczi előtt. „Hála legyen érte az isteni gondviselésnek — olvassuk a kéziratban — azok az ellentétek és félreértések, melyek súlyosan nehezedtek elődeinkre hosszú századokon, ma már egy végkép letűnt korszak történelmi emlékeit képezik... Keserőség nélkül gondolhatunk vissza mindannyian a mögöttünk álló borús korszakra s a király és nemzet egyesült kegyelme keresheti fel mindazok emlékezetét, kiknek vezetőszerp jutott a letűnt küzdelmekben.“

A király szentesítette az 1906: XX. törvénycikket, amely eltörölte a Rákóczi emlékét mélyen bántó 1715: XLIX. törvénycikk 2. és 3. §-ait s megengedte azt, hogy a fejedelmet és bujdosótársait országos ünnepség keretében temessék el a kassai ősi székesegyházban épített fejedelmi kriptába. 1906 október 29-én felemelő gyászpompával kísérté az egész ország ke-

gyelete a nagyságos fejedelmet erre az utolsó útjára. Szomorú sorsának betetőzése az, hogy bár ősi magyar földön, de ma idegen uralom alatti területen alussza utolsó álmát.

Tragikus életének, önfeláldozó hazafiságának emléke azonban:

„... éltető eszmévé finomult,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik,
Melyhez tekint fel az utód erénye,
Óhajt, remél, hisz és imádkozik!“

IRODALOM

A rendkívül nagykiterjedésű Rákóczi-irodalomból csupán azokat a nagyobb vagy különösen fontos és értékes műveket soroljuk itt fel, amelyek a Rákóczi-kor eseményeinek megismerésére és a fejedelem életének részletesebb ismertetére alkalmasak.

Elsősorban kell megemlítenünk *Thaly Kálmán* gyűjtésének eredményét, az Archivum Rákócziánium köteteit és e sorozat most megjelenő újabb kötetét: *Lukinich Imre*: „II. Rákóczi Ferenc felségárulási pere.“ *Thaly* egyéb könyvei és közleményei rendkívül bőséges adatokat tartalmaznak, de az események, a szereplő személyek megvilágításában sokszor elfogultak vagy egyoldalúak s a hadiesemények vázolásánál szakszerűség szempontjából sem megfelelők. Legrészletesebb életrajz *Márki Sándor*: „II. Rákóczi Ferenc“ 3 kötetes életrajza (Budapest, 1907) és annak 1925-ben egy kis kötetben megjelent összefoglalása.

Rákóczi Emlékiratait franciából szintén *Thaly* fordította le (Budapest, 1872), Confessióját latinból *Domján Elek* (Miskolc, 1903). *Szalay László*: „Magyarország történetének“ VI. kötetében (Pest, 1859) csak az 1707. év nyári eseményeinek leírásáig jutott. A felkelés legkitűnőbb összefoglalását és benne Rákóczi mesterien megrajzolt képét nyújtja *Hóman—Szekfü*: „Magyar Történet“ VI. kötete.

A külföldön megjelent Rákóczi-történetek közül fel-
említjük a következőket: *Hengelmüller*: „Franz Rákóczi
und sein Kampf für Ungarns Freiheit“ (csak az 1706. év
végéig lefolyt eseményeket tárgyalja. Berlin, 1913). *J. E.
Horn*: „Franz Rákóczy II. Fürst von Ungarn und Sieben-
bürgen“ (Leipzig, 1861) és *Emile Horn*: „François Rákóczi,
prince de Transylvanie“ (Paris, 1906) című könyvei, bár
sok vonatkozásban téves adatokat is tartalmaznak, egészben
véve értékes munkák. Újabban a Párizsban megjelenő
Revue des Etudes Hongroises folyóirat közöl sorozatosan dol-
gozatokat Rákóczi francia kapcsolatairól és franciaországi
életéről.

A részletkérdésekben tájékoztatást nyújtanak a követ-
kező munkák: „Rákóczi Emlékkönyv“, szerkesztette *Dr. Lu-
kinich Imre* (Budapest, 1935), melyben 17 szakíró ismerteti
a felkelés különféle vonatkozásait, minden oldalról megvilá-
gítja Rákóczi egyéniségét, viszonyát a vallási, művészeti,
gazdasági, nemzetiségi stb. kérdésekhez és elének állítja őt,
mint hadvezért, filozófust, közjogászt, diplomatát stb.
Lukinich Imre: „A szatmári béke története és okirattára“
című könyvében (Budapest, 1925) a felkelés utolsó éveinek
történetét, *Szekfü Gyula*: „A száműzött Rákóczi“ című
könyvében (Budapest, 1913) a fejedelem franciaországi és
törökországi életét írja le. *Markó Árpád*: „II. Rákóczi Fe-
renc a hadvezér“ című könyvében a felkelés katonai és had-
történeti kérdéseit tárgyalja. *A Századok*, *Hadtörténelmi
Közlemények*, *Magyar Szemle* és a *Magyar Katonai Szemle*
hasábjain az elmúlt években igen sok értékes Rákóczi-tárgyú
közlemény látott napvilágot. *Brisits Frigyes* műve: „Szent
Ágoston és Rákóczi Ferenc vallomásai“ (Budapest, 1914),
valamint *Zolnai Béla*: „A Janzenista Rákóczi“ című tanul-
mánya (Szeged, 1927) a fejedelem lelkeségére világítanak.

Nélkülözhetetlen forrásművek s egyben érdekes olvas-
mányok a *Magyar Történelmi Emlékek* és a *Történelmi Tár*
sorozataiban kiadott egykorú önéletrajzok, naplók, stb.
(Károlyi Sándor, Ottlyk György, Beniczky Gáspár, Tsétsi
János, Szathméri Király Ádám, Ráday Pál s mások írásai).

A Rákóczi-kor bibliográfiájával foglalkozik *Baranyai
Béla* közleménye a *Századok* 1904—1905. évfolyamaiban
és *Bartoniek Emma* a *Magyar Történeti Forráskiadványok*
I. kötete 3/b. füzetében.

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	3
I. A NEMZET REMÉNYSÉGE	
A Rákóczi név öröksége	6
Válaszúton	12
III. A SZERVEZŐ FŐVEZÉR	
A nemzet talpraáll	19
A hadsereg élén	29
III. A VÁLASZTOTT FEJEDELEM	
A tetőponton	42
A felkelés alkonya	57
IV. AZ ORSZÁGNÉLKÜLI FEJEDELEM	
Lengyelföldön	64
A magányos tervezető	69
VÉGSZÓ	77
IRODALOM	78

